

RAPORT Z BADANIA

EDUKACJA EKONOMICZNA W SZKOŁACH PONADPODSTAWOWYCH Z PERSPEKTYWY NAUCZYCIELI BIZNESU I ZARZĄDZANIA

WARSZAWA, 2024 R.

Dofinansowano ze środków Funduszu Edukacji Finansowej, którego dysponentem jest Minister Finansów

Ministerstwo
Finansów

▶ **RAPORT Z BADANIA**

**EDUKACJA EKONOMICZNA W SZKOŁACH PONADPODSTAWOWYCH
Z PERSPEKTYWY NAUCZYCIELI BIZNESU I ZARZĄDZANIA**

▶ **AUTORZY:**

TOMASZ RACHWAŁ

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie,
Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Polskie Towarzystwo Geograficzne

KATARZYNA SEKŚCIŃSKA

Uniwersytet Warszawski

MARIA URBANIEC

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne

RADOSŁAW ŚLUSARCZYK

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne

MAGDALENA GOŁĘBIEWSKA

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

HUBERT LEŚNIAK

Uniwersytet Rzeszowski, Fundacja Warszawski Instytut Bankowości

CELESTYNA MIŁOŚ

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

KRZYSZTOF OSTAFIŃSKI

Fundacja Warszawski Instytut Bankowości

▶ **NOTKA BIBLIOGRAFICZNA RAPORTU:**

Rachwał, T., Sekścińska, K., Urbaniec, M., Ślusarczyk, R., Gołębiowska, M., Leśniak, H., Miłoś, C., Ostafiński, K. (2024). *Edukacja ekonomiczna w szkołach ponadpodstawowych z perspektywy nauczycieli biznesu i zarządzania. Raport z badania*. Warszawa: Fundacja Warszawski Instytut Bankowości.

▶ **WYDAWCA:**

Fundacja Warszawski Instytut Bankowości, 2024

SPIS TREŚCI

Autorzy raportu.....	4
1. Wprowadzenie.....	6
2. Metodyka badawcza	8
3. Charakterystyka respondentów.....	10
4. Opinie nauczycieli o wprowadzeniu do szkół przedmiotu biznes i zarządzanie.....	15
5. Wdrożenie przedmiotu biznes i zarządzanie do szkół.....	20
6. Środki dydaktyczne i metody kształcenia.....	26
7. Sugestie zmian w programie biznesu i zarządzania, doświadczenia i inne postulaty nauczycieli.....	32
8. Podsumowanie – kluczowe wnioski i rekomendacje	33
9. Spis rysunków.....	36

AUTORZY RAPORTU

dr hab. Tomasz Rachwał, prof. UEK

Profesor Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie w Katedrze Handlu Zagranicznego Instytutu Ekonomii. Nauczyciel akademicki, badacz przedsiębiorczości i jej roli w rozwoju układów przestrzennych, procesów transformacji społeczno-gospodarczej, funkcjonowania przedsiębiorstw oraz problematyki edukacji ekonomicznej i geograficznej. Autor ponad 200 publikacji naukowych oraz wielu podręczników szkolnych do podstaw przedsiębiorczości, biznesu i zarządzania oraz geografii. Ma wieloletnie doświadczenie w zarządzaniu jednostkami szkolnictwa wyższego, biznesowe oraz eksperckie. Koordynator i realizator wielu projektów z zakresu edukacji ekonomicznej. Członek organizacji naukowych (m.in. PTE, PTG, AIB) i redakcji wielu czasopism krajowych i zagranicznych.

dr hab. Katarzyna Sekścińska

Doktor hab. nauk społecznych w zakresie psychologii, coach i trener. Psycholog i ekonomistka. Zatrudniona w katedrze Psychologii Biznesu i Aplikacji Społecznych Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Badaczka. Ekspertka w zakresie finansów osobistych, psychologii finansowej (inwestowania, oszczędzania, ubezpieczeń, zadłużeń, podatków) i psychologii konsumenta oraz edukacji ekonomicznej. Autorka i wykonawczyni wielu projektów z zakresu edukacji ekonomicznej zrealizowanych we współpracy z kluczowymi instytucjami finansowymi w Polsce. Autorka około 40 artykułów naukowych, około 150 wystąpień konferencyjnych i ponad 120 raportów z przeprowadzanych badań społecznych. Od kilkunastu lat z powodzeniem łączy naukę z praktyką realizując projekty badawcze, B+R, szkolenia, kursy, coaching, ekspertyzy oraz angażując się działania na rzecz edukacji finansowej.

dr hab. Maria Urbaniec, prof. UEK

Kierownik Katedry Przedsiębiorczości i Innowacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, wiceprezes Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego (PTE) i prezes Zarządu Oddziału PTE w Krakowie, a także członek innych międzynarodowych i krajowych towarzystw naukowych, np. European Council for Small Business and Entrepreneurship, Polskiego Stowarzyszenia Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych. Jest autorką lub współautorką ponad 200 publikacji naukowych. Specjalizuje się w przedsiębiorczości, innowacjach, zrównoważonym rozwoju, edukacji ekonomicznej oraz gospodarce cyfrowej.

dr Radosław Ślusarczyk

Adiunkt w Katedrze Finansów i Polityki Finansowej w Kolegium Ekonomii i Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Sekretarz Naukowy Komitetu Głównego Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej od 2016 r.; członek jury zawodów centralnych Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej od 2016 r.; koordynator reprezentacji Polski na zawody Międzynarodowej Olimpiady Ekonomicznej od 2019 r. W pracy naukowej koncentruje się głównie na polityce pieniężnej, problematyce regulacji rynków finansowych oraz polityce fiskalnej.

Magdalena Gołębiowska

Absolwentka Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie na kierunku ekonomia, specjalność Wydziałowa Indywidualna Ścieżka Edukacyjna (obecnie WISE Honours). Już podczas studiów zdobywała doświadczenie w sektorze prywatnym (consulting, ubezpieczenia majątkowe), pozarządowym (stowarzyszenie) oraz aktywnie działała na rzecz różnych społeczności. Po ukończeniu studiów związana z trzecim sektorem oraz usługami finansowymi (bankowość inwestycyjna). Od 2024 roku asystentka w Katedrze Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Obszary zainteresowań badawczych: międzynarodowe porównania gospodarcze, polityka społeczno-gospodarcza, edukacja ekonomiczna, społeczna odpowiedzialność biznesu.

Hubert Leśniak

Magister ekonomii (Uniwersytet Rzeszowski). Nauczyciel akademicki na Wydziale Ekonomii i Finansów UR w Katedrze Finansów i Rachunkowości. Sekretarz czasopisma *Transborder Economics. International Journal on Transborder Economics, Politics and Statistics*. Koordynator projektów edukacyjnych w Fundacji Warszawski Instytut Bankowości. Członek zespołu w projekcie Regionalne Forum Roku Edukacji Ekonomicznej – Impulsy Edukacyjne 2024 realizowanego z dofinansowaniem w ramach Funduszu Edukacji Finansowej. Wolontariusz w projekcie *Bankowcy dla Edukacji Finansowej Młodzieży BAKCYL*. Zainteresowania naukowe: alfabetyzm finansowy, edukacja ekonomiczna, polityka monetarna.

Celestyna Miłoś

Doktorantka w Katedrze Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Bada związek pomiędzy publicznym wsparciem finansowym a procesem internacjonalizacji przedsiębiorstw. Jej obszarem zainteresowań jest również edukacja dzieci i młodzieży z problematyki przedsiębiorczości, a w szczególności prowadzenia działalności gospodarczej. Uczestniczy w spotkaniach lokalnych instytucji otoczenia biznesu z młodzieżą szkolną dzieląc się praktycznym doświadczeniem biznesowym.

Krzysztof Ostafiński

Radca prawny, dyrektor projektów edukacyjnych w Fundacji Warszawski Instytut Bankowości, od ponad 10 lat związany z edukacją ekonomiczną, nadzoruje projekty edukacji ekonomicznej docierające co roku do ponad 400 tys. osób, współpracuje i koordynuje współpracę m.in. z uczelniami, szkołami i jednostkami samorządu terytorialnego, prowadził wykłady na kilkudziesięciu uczelniach na terenie całego kraju oraz współpracował z MEiN w zakresie wdrażania nowego przedmiotu biznes i zarządzanie.

1

WPROWADZENIE

Edukacja ekonomiczna odgrywa kluczową rolę we współczesnym świecie, kształtując kompetencje młodego pokolenia do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym i społeczno-kulturowym, zarówno zawodowym, jak i prywatnym. W dobie dynamicznych przemian rynkowych i postępujących procesów cyfryzacji na różnych płaszczyznach życia, rozumienie uwarunkowań i mechanizmów funkcjonowania gospodarki, umiejętność podejmowania decyzji ekonomicznych, zarządzania finansami, realizowania różnego typu projektów, planowania kariery zawodowej czy przewodzenia ludziom stały się równie ważne, jak umiejętności kształtowane na przedmiotach tradycyjnie uznawanych za podstawowe w każdej szkole. Stąd kompetencje w zakresie przedsiębiorczości, stanowiące podstawę edukacji ekonomicznej, zostały uznane w europejskich systemach edukacji za jedno z kluczowych kompetencji w kształceniu przez całe życie, w tym także w ramach edukacji formalnej na wszystkich etapach nauki, począwszy od przedszkola, aż po szkoły wyższe.

Mając świadomość tych szczególnych wyzwań edukacyjnych wynikających z dynamicznie zmieniającego się świata, potrzeba dostosowania edukacji ekonomicznej do wymogów współczesności zaowocowała w Polsce wprowadzeniem od września 2023 r. w szkołach ponadpodstawowych nowego przedmiotu – biznes i zarządzanie (BIZ), który zastąpił dotychczasowe podstawy przedsiębiorczości (PP). Warto zaznaczyć, że stanowi to jedną z najważniejszych zmian programowych w nauczaniu ostatnich lat, gdyż umożliwia realizację przedmiotu ekonomicznego na poziomie rozszerzonym oraz zdawania go na maturze, co odpowiada na rosnące zapotrzebowanie na kompetencje ekonomiczne w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości.

Wprowadzenie BIZ pozwala na bardziej kompleksowe podejście do rozwijania wiedzy oraz kształtowania umiejętności i postaw ekonomicznych uczniów, szczególnie tych, którzy zdecydują się wybrać ten przedmiot w zakresie rozszerzonym. BIZ ma na celu nie tylko przekazywanie podstawowej wiedzy o funkcjonowaniu gospodarki rynkowej, lecz przede wszystkim kładzie nacisk na rozwój myślenia ekonomicznego młodych ludzi oraz ich praktycznych umiejętności, takich jak podejmowanie decyzji, zarządzanie zespołem, realizacja projektów czy planowanie różnego typu działań biznesowych.

Kluczowym czynnikiem sukcesu każdej reformy edukacyjnej jest jej implementacja w praktyce – to nauczyciele, jako liderzy procesu kształcenia, decydują o tym, jak te nowe treści kształcenia zapisane w podstawie programowej będą przekazywane uczniom. Zatem zrozumienie doświadczeń, wyzwań i potrzeb nauczycieli BIZ jest kluczowe dla oceny przebiegu tego procesu i skuteczności wprowadzonych zmian oraz dla dalszego doskonalenia podstawy programowej i szkolnych programów nauczania. Niniejszy raport stanowi próbę diagnozy stanu edukacji ekonomicznej w szkołach ponadpodstawowych w Polsce z perspektywy nauczycieli BIZ, uwzględniając wyzwania i możliwości wynikające z wprowadzonych zmian programowych. Szczególną uwagę w badaniach poświęcono roli nauczycieli w procesie wdrażania nowego przedmiotu oraz temu, jak nauczyciele postrzegają zmianę PP na BIZ – ich opiniom na temat celowości wprowadzonej zmiany i wartości nowego programu nauczania, przebiegu procesu implementacji przedmiotu BIZ w szkołach, dostępności i przydatności stosowanych środków dydaktycznych oraz rodzaju wykorzystywanych metod nauczania.

Analiza wyników badań dostarcza nie tylko informacji o bieżącej sytuacji w polskich szkołach ponadpodstawowych w kontekście wdrażania nowego przedmiotu, ale także wskazuje kierunki działań, które mogą przyczynić się do poprawy jakości edukacji ekonomicznej. Wyniki badań stanowiąc mogą cenne źródło wiedzy dla decydentów w systemie oświaty (w tym dla dyrektorów i organów prowadzących szkoły), nauczycieli i innych edukatorów oraz wszystkich, którym zależy na dobrym przygotowaniu młodzieży do funkcjonowania w coraz bardziej złożonym świecie.

Badanie przedstawione w niniejszym raporcie prowadzone było w ramach szerokiego programu badawczego realizowanego w 2024 roku, który uchwałą Senatu Rzeczypospolitej Polskiej został ustanowiony Rokiem Edukacji Ekonomicznej. Inicjatywa ta stanowiła formę docenienia poczynionych w okresie ostatnich 100 lat wysiłków tysięcy osób i instytucji zaangażowanych w popularyzowanie i przekazywanie tej jakże ważnej wiedzy, a także wyraźnego wsparcia dla działań podejmowanych obecnie zarówno przez instytucje publiczne, jak i podmioty sektora organizacji pozarządowych. Rok Edukacji Ekonomicznej 2024 (REE2024) stanowił także okazję do przypomnienia znaczenia reform i inicjatyw gospodarczych Władysława Grabskiego oraz idei edukacji ekonomicznej zawartej w książce Janusza Korczaka „Bankructwo małego Dżeka”. Inicjatorami i jednocześnie członkami Komitetu Organizacyjnego REE2024 były: Fundacja Warszawski Instytut Bankowości, Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Związek Harcerstwa Polskiego, Fundacja GPW i Czepczyński Family Foundation. Ten kompleksowy program dostarczył szereg interesujących wyników, tworząc doskonałą okazję do refleksji nad kondycją całej edukacji ekonomicznej w Polsce. Niniejszy raport, stanowiący część efektów realizacji tego programu badawczego, ma niepomijalną wartość, gdyż może być wykorzystany nie tylko przez podmioty inicjujące i zaangażowane w organizację REE2024, ale również przez decydentów, w tym komisje parlamentarne, instytucje centralne, rządowe i samorządowe oraz wszystkie organizacje, którym zależy na podnoszeniu jakości edukacji ekonomicznej w Polsce. Wyniki badań pozwoliły sformułować rekomendacje i dostarczyć cenne wskazówki dla organizacji pozarządowych, które realizują programy wspierające nauczycieli i uczniów, oraz szereg inspiracji do projektowania przyszłych inicjatyw promujących przedsiębiorczość i kompetencje związane z ekonomią i finansami wśród młodzieży.

Naszą intencją było, aby niniejszy raport nie tylko przybliżył proces wdrażania w polskich szkołach nowego przedmiotu, ale również stał się impulsem do dalszej refleksji nad znaczeniem edukacji ekonomicznej w Polsce i przyszłością jej rozwoju. Zapraszamy do lektury oraz wspólnego namysłu nad tym, jak kształtować przyszłe pokolenia w duchu przedsiębiorczości, odpowiedzialności, kreatywności oraz myślenia ekonomicznego, co jest niezbędne każdemu w dorosłym życiu. Jednocześnie dziękujemy wszystkim nauczycielom za udział w badaniu oraz podzielenie się cennymi spostrzeżeniami.

Autorzy

2

METODYKA BADAWCZA

Niniejszy raport przedstawia wyniki badania dotyczącego edukacji ekonomicznej w polskich szkołach, przeprowadzonego w ramach projektu Regionalne Forum Roku Edukacji Ekonomicznej – Impulsy Edukacyjne 2024 dofinansowanego ze środków Funduszu Edukacji Finansowej, którego dysponentem jest Minister Finansów. Raport obejmuje analizę edukacji ekonomicznej w szkołach ponadpodstawowych z perspektywy nauczycieli BIZ w kontekście wdrażania tego nowego przedmiotu od września 2023 r. Jest ono komplementarne wobec drugiego badania, obejmującego nauczycieli innych przedmiotów w szkołach średnich i podstawowych, którego wyniki przedstawione zostały w odrębnym raporcie.

Głównym celem badania było poznanie opinii, doświadczeń i potrzeb nauczycieli związanych z wdrażaniem BIZ w polskich szkołach ponadpodstawowych, w kontekście wartości edukacyjnej tego nowego przedmiotu, znaczenia poszczególnych działów nauczania, procesu jego wdrażania, stosowanych metod nauczania, wyzwań dydaktycznych i organizacyjnych oraz wsparcia niezbędnego do efektywnej realizacji programu BIZ. Cele szczegółowe badania to:

- poznanie, jak nauczyciele oceniają wartość nowego przedmiotu BIZ w rozwijaniu kompetencji ekonomicznych uczniów,
- identyfikacja działów treści nauczania BIZ, które zdaniem nauczycieli są najistotniejsze,
- ocena dotychczasowego wdrożenia BIZ do szkół, w szczególności diagnoza najważniejszych wyzwań, które nauczyciele i szkoły napotykają w tym procesie,
- poznanie samooceny wiedzy i umiejętności nauczycieli w kontekście przygotowania do prowadzenia BIZ,
- ocena dostępności i przydatności poszczególnych środków dydaktycznych oraz nowoczesnego wyposażenia technicznego w szkołach w kontekście możliwości realizacji programu BIZ,
- określenie znaczenia poszczególnych metod dydaktycznych stosowanych przez nauczycieli podczas realizacji lekcji BIZ,
- sformułowanie rekomendacji dotyczących usprawnień w procesie wdrażania BIZ, w tym określenie form wsparcia potrzebnych nauczycielom, a także proponowanych zmian w zakresie podstawy programowej BIZ.

Próbę badawczą stanowili nauczyciele BIZ reprezentujący szkoły ponadpodstawowe w całej Polsce. W badaniu wzięło udział 306 nauczycieli, tworząc ogólnopolską próbę reprezentatywną ze względu na nauczany przedmiot oraz typ szkoły (liceum ogólnokształcące, szkoła branżowa, technikum), zróżnicowaną pod względem miejsca nauczania, wykształcenia oraz doświadczenia w nauczaniu przedmiotów ekonomicznych i stopnia awansu zawodowego.

Badanie przeprowadzono techniką CAWI (*Computer Assisted Web Interview*) w okresie od października do grudnia 2024 r. w formie anonimowej ankiety internetowej. Ankieta obejmowała 18 pytań, zamkniętych i otwartych podzielonych na 3 części oraz pytania metryczki dotyczące charakterystyki respondentów. Ankieta była dystrybuowana przez ekspertów z Fundacji Warszawski Instytut Bankowości. Zebrane dane zostały poddane analizie statystycznej i jakościowej. Wyniki pogrupowano tematycznie, co umożliwiło określenie kluczowych wyzwań i rekomendacji w odniesieniu do poszczególnych obszarów badania.

Uzyskane wyniki badania pozwalają na:

- dostarczenie informacji na temat obecnego stanu edukacji ekonomicznej w Polsce w szkołach ponadpodstawowych, w szczególności w zakresie wdrażania przedmiotu BIZ,
- opracowanie rekomendacji dotyczących m.in. tworzenia szkolnych programów nauczania BIZ, wprowadzania ewentualnych zmian w podstawie programowej BIZ, zapewnienia niezbędnych form wsparcia dla nauczycieli oraz modyfikacji istniejących rozwiązań dydaktycznych,
- stworzenie podstaw do rozwoju innowacyjnych rozwiązań dydaktycznych oraz programów wsparcia, takich jak szkolenia dla nauczycieli, a także opracowanie środków i materiałów dydaktycznych wspierających realizację zajęć z BIZ.

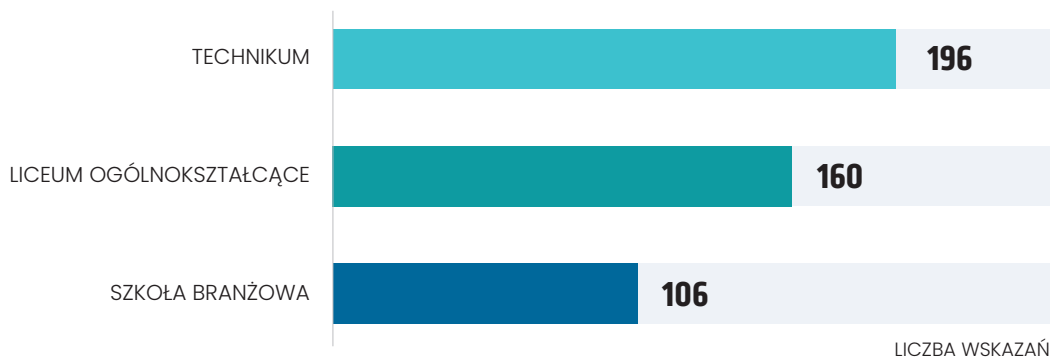
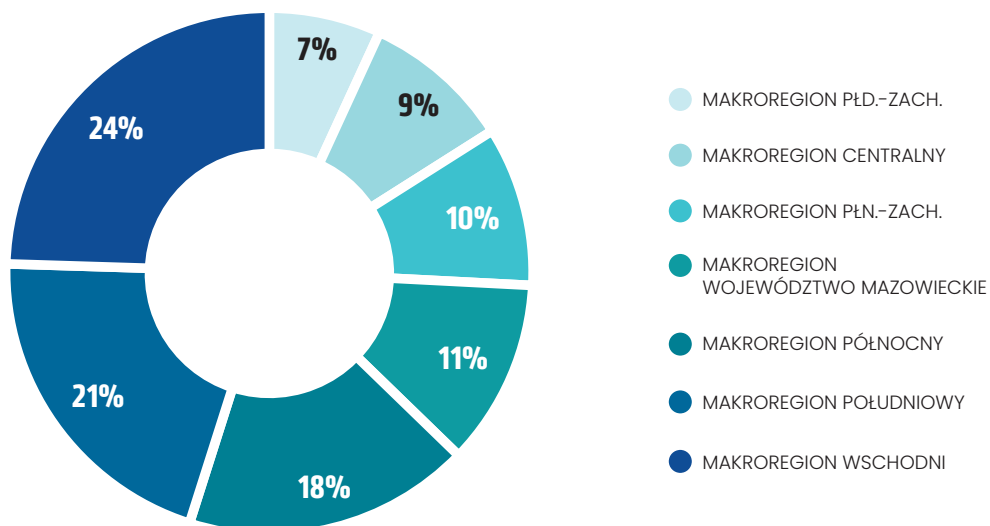
3

CHARAKTERYSTYKA RESPONDENTÓW

uczestnikami badania byli nauczyciele szkół ponadpodstawowych, tj. liceów ogólnokształcących, techników i szkół branżowych, którzy uczą przedmiotu biznes i zarządzanie (BIZ)¹. Szczegółową strukturę próby wg typów szkół przedstawia rys. 1. W strukturze tej dominują technika i szkoły branżowe (blisko 2/3 wskazań), przy czym należy zaznaczyć, że niemal połowa nauczycieli pracuje w więcej niż jednej szkole, stąd łączna liczba wskazań typów szkół przekracza liczbę respondentów. Jest to typowe w warunkach polskiego systemu oświaty, w sytuacji gdy godzin w cyklu kształcenia na realizację danego przedmiotu jest niewiele i w mniejszych szkołach nauczyciel nie ma możliwości uzyskania odpowiedniej liczby godzin do pełnego etatu. Szczególnie często nauczyciele pracują w zespołach szkół, łącząc zatrudnienie w technikum i szkole branżowej (19% badanych nauczycieli), ale także w technikum i liceum ogólnokształcącym (11% respondentów). Dlatego spośród badanych jedynie 59% stanowili respondenci uczący tylko w jednej placówce, z czego 51% to nauczyciele pracujący jedynie w liceum, 42% - jedynie w technikum, a 7% - tylko w szkole branżowej. Stosunkowo dużą grupę (9%) stanowią nauczyciele uczący we wszystkich 3 typach badanych szkół. Taka struktura badanych nauczycieli wynika z mniejszej popularności szkół branżowych, a co za tym idzie także liczby szkół branżowych i nauczycieli BIZ w nich zatrudnionych.

Na rys. 2 przedstawiono strukturę respondentów według makroregionów, w których znajdują się ich główne miejsca pracy. Nauczyciele zostali poproszeni o wskazanie województwa, w którym znajduje się szkoła będąca ich głównym miejscem zatrudnienia, nawet jeśli pracują w więcej niż jednej placówce. Odpowiedzi na to

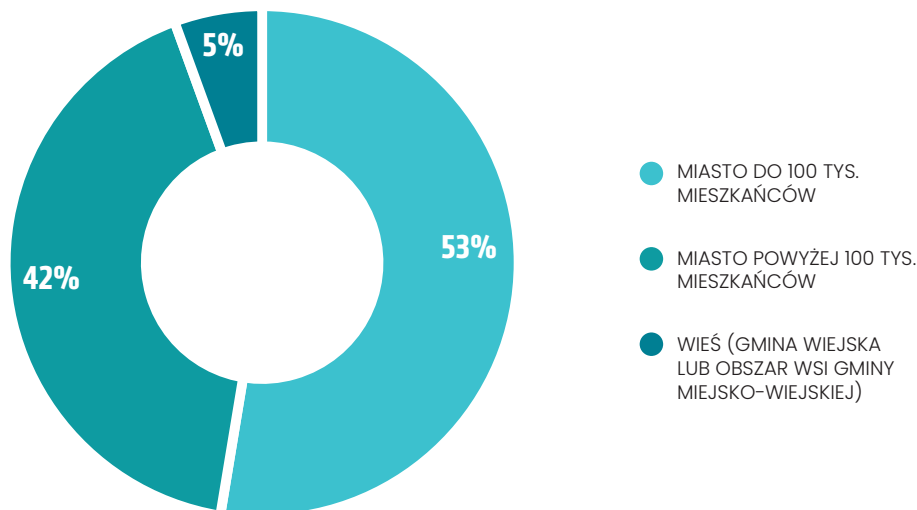
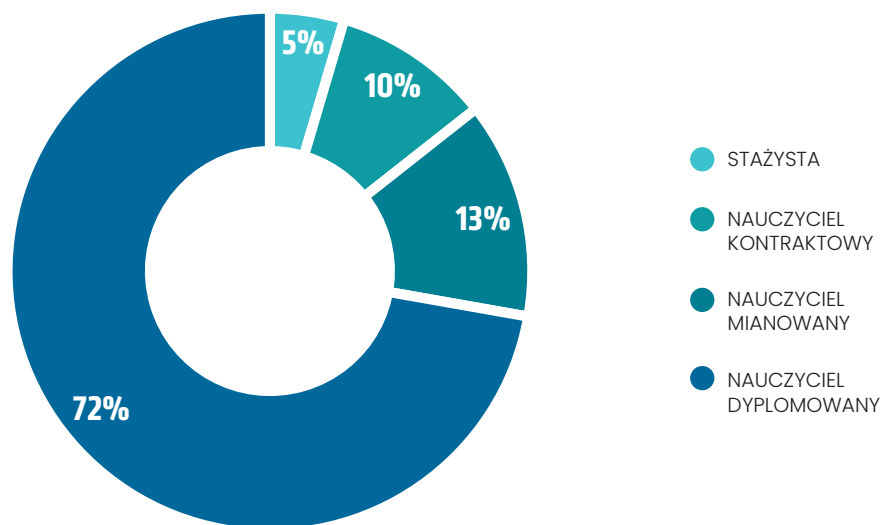
¹ Ze względu na proces wdrażania nowego przedmiotu, w roku szkolnym badania (2024/2025) w klasach 3 niektórych szkół ponadpodstawowych (licea i technika) część nauczycieli BIZ uczyła także podstaw przedsiębiorczości (PP), stąd w pytaniach określano ich jako nauczycieli BIZ/PP. Dla uproszczenia w dalszej części raportu będzie określać się ich jako „nauczyciele BIZ” lub „nauczyciele”, jeśli z kontekstu wynika jednoznacznie, że chodzi o tę grupę nauczycieli przedmiotowych. Tym samym pytania odnoszące się do wykorzystywanych metod kształcenia i innych doświadczeń odnoszą się nie tylko do lekcji BIZ, ale także w pewnym stopniu do lekcji PP, które są stopniowo wygaszane i od roku szkolnego 2025/2026 nie będą już realizowane w szkołach.

RYSUNEK 1. ZATRUDNIENIE RESPONDENTÓW WG TYPU SZKOŁY**RYSUNEK 2.** STRUKTURA RESPONDENTÓW WG MAKROREGIONÓW

pytanie zostały zagregowane do makroregionów, zgodnie z klasyfikacją NUTS ¹², co pozwala na uogólnione i przystępne przedstawienie zróżnicowania przestrzennego szkół, w których pracują respondenci.

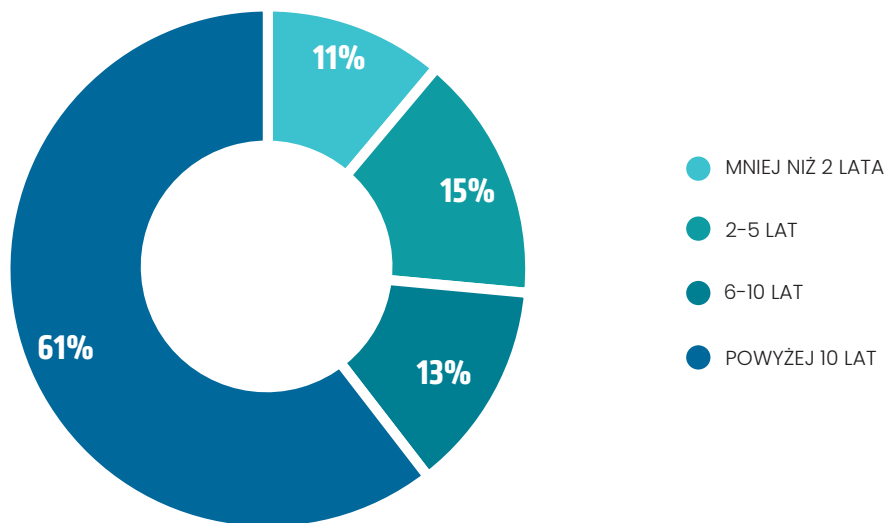
Charakteryzując położenie szkół, w których zatrudnieni są badani nauczyciele należy zauważyć, że położone są one głównie w miastach (zarówno dużych – ponad połowa, jak i małych) – rys. 3. Udział nauczycieli ze szkół zlokalizowanych na wsi jest niewielki, co wynika z faktu, że szkoły ponadpodstawowe prowadzone są generalnie przez samorzędy powiatowe i z reguły położone są w głównym mieście powiatowym, a bardzo rzadko na terenach gmin wiejskich.

2 Klasyfikacja Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych – w skrócie NUTS jest standardem statystycznego podziału przestrzennego państw członkowskich Unii Europejskiej. NUTS-1 (makroregiony) w niektórych krajach, np. Belgii, są regionalnymi jednostkami administracji publicznej (samorządowej) najwyższego szczebla, w Polsce są to grupy województw (klasyfikowane na poziomie NUTS-2). Od 1 stycznia 2018 r. w Polsce wyodrębnionych jest 7 jednostek NUTS-1: makroregion wschodni (województwo lubelskie i podkarpackie), makroregion południowy (województwo małopolskie i śląskie), makroregion północny (województwo pomorskie, kujawsko-pomorskie, warmińsko-mazurskie), makroregion centralny (województwo łódzkie i świętokrzyskie), makroregion południowo-zachodni (województwo dolnośląskie i opolskie), makroregion północno-zachodni (województwo lubuskie, wielkopolskie i zachodniopomorskie), makroregion województwo mazowieckie.

RYSUNEK 3. STRUKTURA RESPONDENTÓW WG WIELKOŚCI MIEJSCOWOŚCI, W KTÓREJ ZNAJDUJE SIĘ ICH GŁÓWNE MIEJSCE ZATRUDNIENIA**RYSUNEK 4.** STOPIEŃ AWANSU ZAWODOWEGO RESPONDENTÓW

Wśród respondentów dominowały (72%) osoby ze stopniem nauczyciela dyplomowanego (rys. 4). Nawiązuje to do struktury nauczycieli wg stopni awansu zawodowego w całej Polsce, w której ponad połowę stanowią właśnie nauczyciele dyplomowani, natomiast nauczyciele mianowani – ok. 20%. Należy zauważyć, że zgodnie z nowelizacją ustawową od początku września 2022 r. stopnie stażysty i nauczyciela kontraktowego są eliminowane, co spowodowało przyspieszenie starań o uzyskanie awansu z likwidowanych szczebli kariery zawodowej. Wynika to z regulacji przejściowej, zgodnie z którą stopień nauczyciela mianowanego według przepisów obowiązujących do 31 sierpnia 2022 r. (sprzed reformy) będzie nadawany tylko do końca sierpnia 2027 r. (jeżeli nauczyciel do tego dnia nie uzyska stopnia nauczyciela mianowanego, rozpocznie przygotowanie do zawodu nauczyciela wg nowych zasad). Na taką strukturę wpływ ma także ogólnie wysoka średnia wieku nauczycieli w Polsce – według danych MEN z 2024 r. średnia wieku polskiej nauczycielki to 46 lat, a nauczyciela 48 lat. W praktyce w tym wieku zdecydowana większość nauczycieli szkół publicznych prowadzonych przez jednostki samorządowe ma więc już stopień nauczyciela dyplomowanego. W przypadku nauczycieli BIZ należy uwzględnić stosunkowo niewielki napływ młodej kadry w ostatnich latach, ze względu na małe

RYSUNEK 5. DOŚWIADCZENIE ZAWODOWE RESPONDENTÓW W NAUCZANIU BIZ/PP I/LUB INNYCH PRZEDMIOTÓW EKONOMICZNYCH

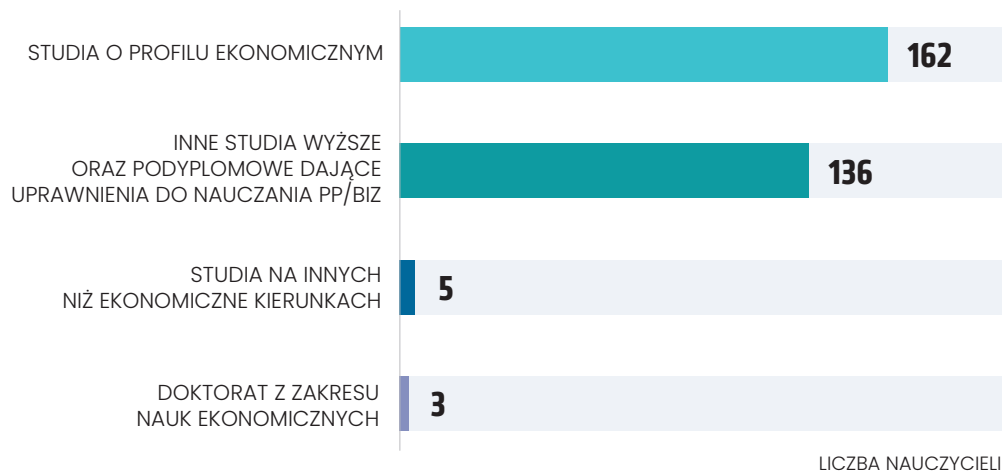
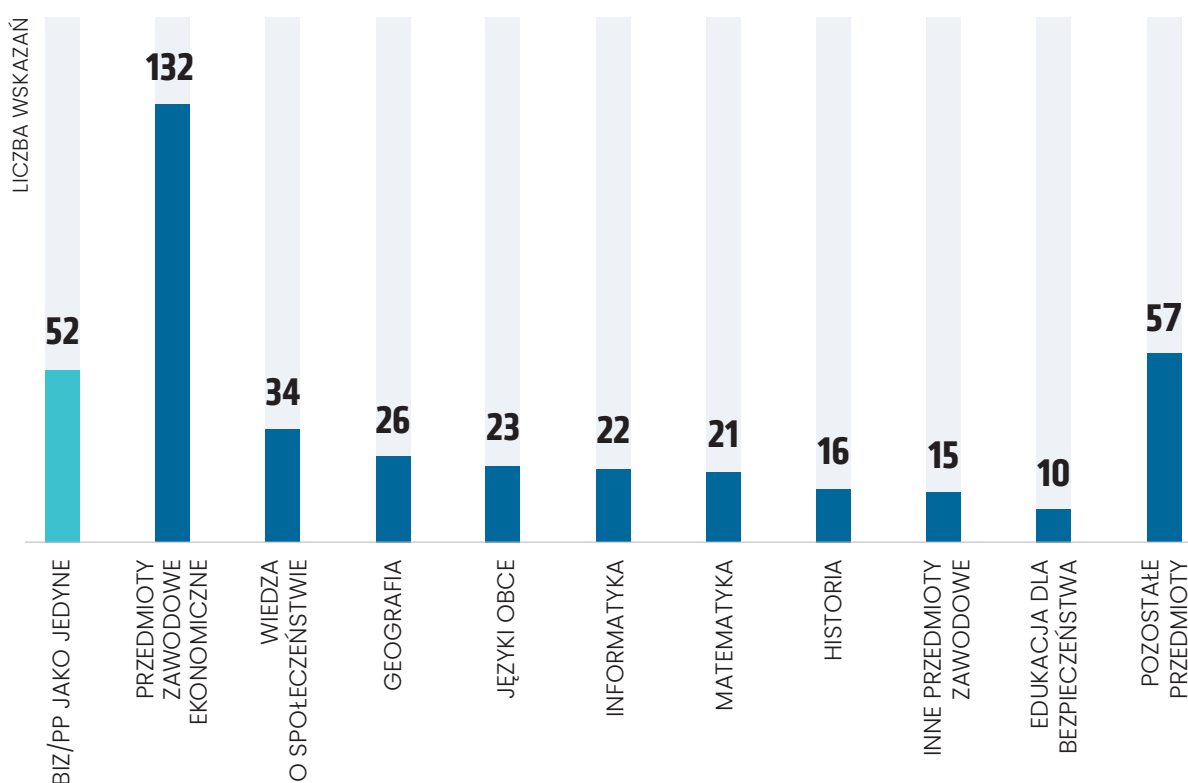

zainteresowanie studiami przygotowującymi do nauczania tego przedmiotu wśród kandydatów do zawodu i młodych nauczycieli. Jest to spowodowane m.in. niewielką liczbą godzin w cyklu kształcenia przewidzianych w ramowych planach nauczania zarówno dla dotychczasowych podstaw przedsiębiorczości (PP), jak i obecnie dla BIZ w zakresie podstawowym. Dodatkowym czynnikiem jest stosunkowo niski prestiż tego przedmiotu w szkołach. Być może sytuacja ta ulegnie zmianie w przyszłości w wyniku upowszechnienia się realizacji BIZ w zakresie rozszerzonym i dużego zainteresowania młodzieży zdawaniem matury z tego przedmiotu.

Ze stopniem awansu zawodowego związane są najczęściej lata doświadczenia zawodowego (im wyższy stopień tym dłuższy staż pracy). W ramach niniejszego badania postawiono pytanie o doświadczenie zawodowe, wyrażone w latach, odnoszące się do BIZ, PP i innych przedmiotów ekonomicznych. Wynika to z faktu, że część nauczycieli dopiero po wielu latach kariery zawodowej w zakresie uczenia danego przedmiotu, w obliczu pojawiającego się od kilku lat niżu demograficznego w szkołach i braku godzin do pensum, zdecydowało się nabyć uprawnienia do nauczania BIZ czy też innych przedmiotów ekonomicznych. Dlatego z punktu widzenia badania, istotniejsza była kwestia doświadczenia w nauczaniu tych konkretnych przedmiotów, niż ogólne doświadczenie w pracy nauczycielskiej w szkole. Blisko 3/4 ankietowanych nauczycieli ma duże (6 lat i więcej) doświadczenie w nauczaniu przedmiotów ekonomicznych (rys. 5). W badanej grupie dominują nauczyciele ze stażem ponad 10-letnim, na podstawie czego można sądzić, że formułowali oni swoje odpowiedzi biorąc pod uwagę szeroki wachlarz swoich doświadczeń, co pozwala im ocenić współczesne zmiany w kontekście wcześniejszych reform programowych edukacji ekonomicznej.

Z punktu widzenia jakości kształcenia ekonomicznego młodzieży istotną sprawą jest kwestia wykształcenia nauczycieli. Oczywiście zgodnie z polskim prawem każdy nauczyciel przedmiotów kształcenia ogólnego, jakim jest BIZ, powinien mieć wykształcenie wyższe magisterskie. Istotne jest jednak na jakim kierunku były realizowane studia wyższe. W przypadku większości (53%) badanych były to studia o profilu ekonomicznym (rys. 6). Pozostałe osoby z reguły ukończyły studia wyższe na innych kierunkach (44%) oraz obowiązkowe w tym wypadku studia kwalifikacyjne podyplomowe, które dawały uprawnienia do nauczania BIZ/PP. Trzy osoby zadeklarowały posiadanie stopnia doktora nauk ekonomicznych, a pięć innych kończyło studia o innym profilu (należy zauważyć, że w tych przypadkach studia musiały obejmować treści ekonomiczne, jeśli bez dodatkowych studiów podyplomowych dyrektor szkoły uznał kwalifikacje tych nauczycieli za wystarczające do nauczania BIZ).

Tylko 1/6 badanych nauczycieli uczy BIZ (lub PP) jako jedyne przedmiotu, co świadczy o stosunkowo małym znaczeniu BIZ, a wcześniej PP, w strukturze nauczania i odzwierciedla niską liczbę godzin kształcenia wynikających z ramowych planów nauczania (rys. 7). Zdecydowana większość respondentów uczy zatem także drugiego lub więcej przedmiotów. Jest to z reguły jeden dodatkowy przedmiot lub grupa przedmiotów eko-

RYSUNEK 6. WYKSZTAŁCENIE (PRZYGOTOWANIE MERYTORYCZNE DO NAUCZANIA BIZ) RESPONDENTÓW**RYSUNEK 7.** PRZEDMIOTY NAUCZANE PRZEZ RESPONDENTÓW (OPRÓCZ BIZ/PP)

nomicznych zawodowych, choć wśród badanych znalazły się także pojedyncze osoby uczące nawet 4-5 różnych przedmiotów. Najczęściej dodatkowymi nauczananymi przedmiotami są inne przedmioty ekonomiczne w szkołach zawodowych (132 wskazania, tj. ok. 43% nauczycieli), a także wiedza o społeczeństwie i geografia, które są stosunkowo zbliżone do BIZ swoimi treściami kształcenia. Pozostałe, częściej wskazywane przedmioty nauczane oprócz BIZ przedstawiono na rys. 7. Wśród pozostałych przedmiotów, które uzyskały mniej niż 10 wskazań, znalazły się m.in. biologia, chemia czy plastyka, a nawet religia czy WF.

4

OPINIE NAUCZYCIELI O WPROWADZENIU DO SZKÓŁ PRZEDMIOTU BIZNES I ZARZĄDZANIE

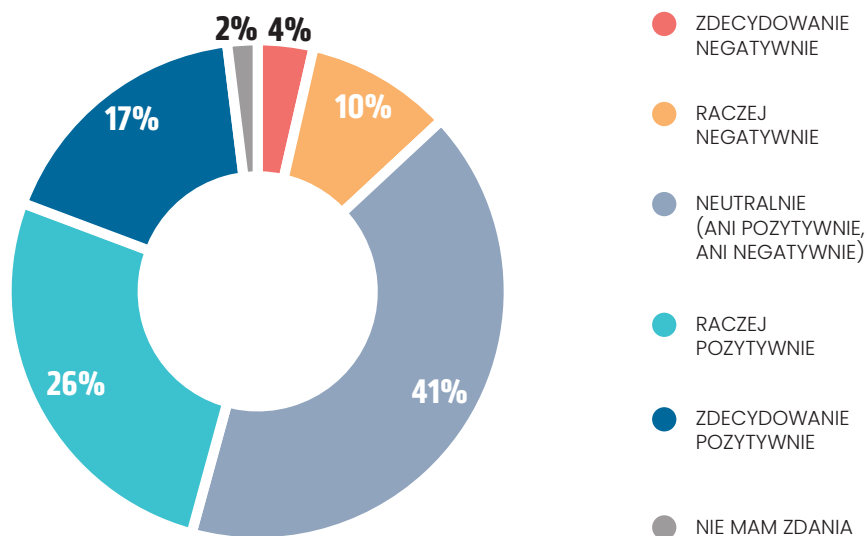
Celem pierwszej części ankiety było poznanie opinii nauczycieli na temat wprowadzenia przedmiotu BIZ w miejsce PP, w szczególności pod kątem aktualności i adekwatności treści nauczania w kontekście przygotowania uczniów do dalszej edukacji i życia zawodowego oraz prywatnego. W tej części badania zamierzano uzyskać także odpowiedź na pytanie, które działy treści kształcenia BIZ mają wg nauczycieli największe znaczenie.

W pierwszej kolejności respondenci byli poproszeni o ogólną ocenę zmiany PP na BIZ. Osób o pozytywnych (zdecydowanie i raczej) oraz neutralnych ocenach jest prawie tyle samo i stanowią oni łącznie aż 84% próby, podczas gdy negatywnie ocenia tę zmianę 5 razy mniej osób (rys. 8). Dane te wskazują na ogólnie dobrą ocenę zasadności przeprowadzonej reformy przez respondentów.

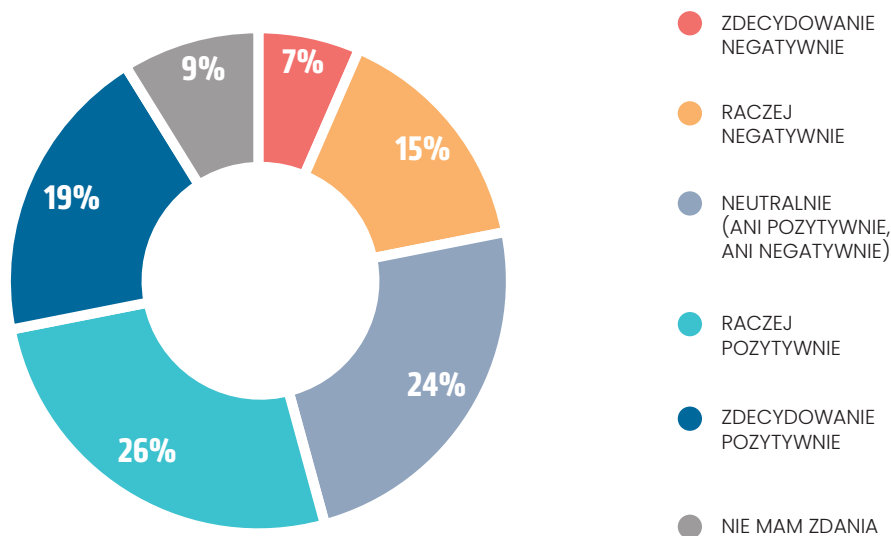
Nieco więcej negatywnych ocen dotyczy kwestii możliwości realizacji BIZ w zakresie rozszerzonym i umożliwienia zainteresowanym uczniom zdawania tego przedmiotu w ramach egzaminów maturalnych. Choć zdecydowanie przeważają osoby widzące w tym pozytywną zmianę (45% respondentów), to grupa oceniających tę zmianę neutralnie jest mniejsza (24%) niż w przypadku ogólnej oceny wprowadzenia BIZ. Tym samym ok. 1/5 nauczycieli ma zdanie negatywne (raczej lub bardzo), a 9% respondentów nie ma zdania w tej kwestii. Zapewne pojawiają się tutaj zauważane we wcześniejszych badaniach obawy, że jeśli BIZ stanie się przedmiotem maturalnym, to może pojawić się presja uczenia „pod arkusze” maturalne, w celu uzyskania dobrych wyników egzaminu dojrzałości, z czego często rozliczani są nauczyciele poszczególnych przedmiotów, a tym samym zmniejszy się zainteresowanie uczniów tym ciekawym i wartościowym przedmiotem.

Ważną sprawą w ocenie BIZ jest kwestia aktualności i adekwatności treści nauczania i związanych z nimi wymagań szczegółowych określonych w podstawie programowej tego przedmiotu. Aktualność odnosi się do zgodności treści nauczania z bieżącą sytuacją gospodarczą i społeczną oraz współczesnymi wyzwaniami, przed którymi stoi uczeń. Oznacza to, że aktualny program nauczania powinien uwzględniać m.in. współczesne zjawiska i trendy w ekonomii (np. cyfryzacja, gospodarka oparta na wiedzy), nowe

RYSUNEK 8. OGÓLNA OCENA ZMIANY PRZEDMIOTU PP NA BIZ

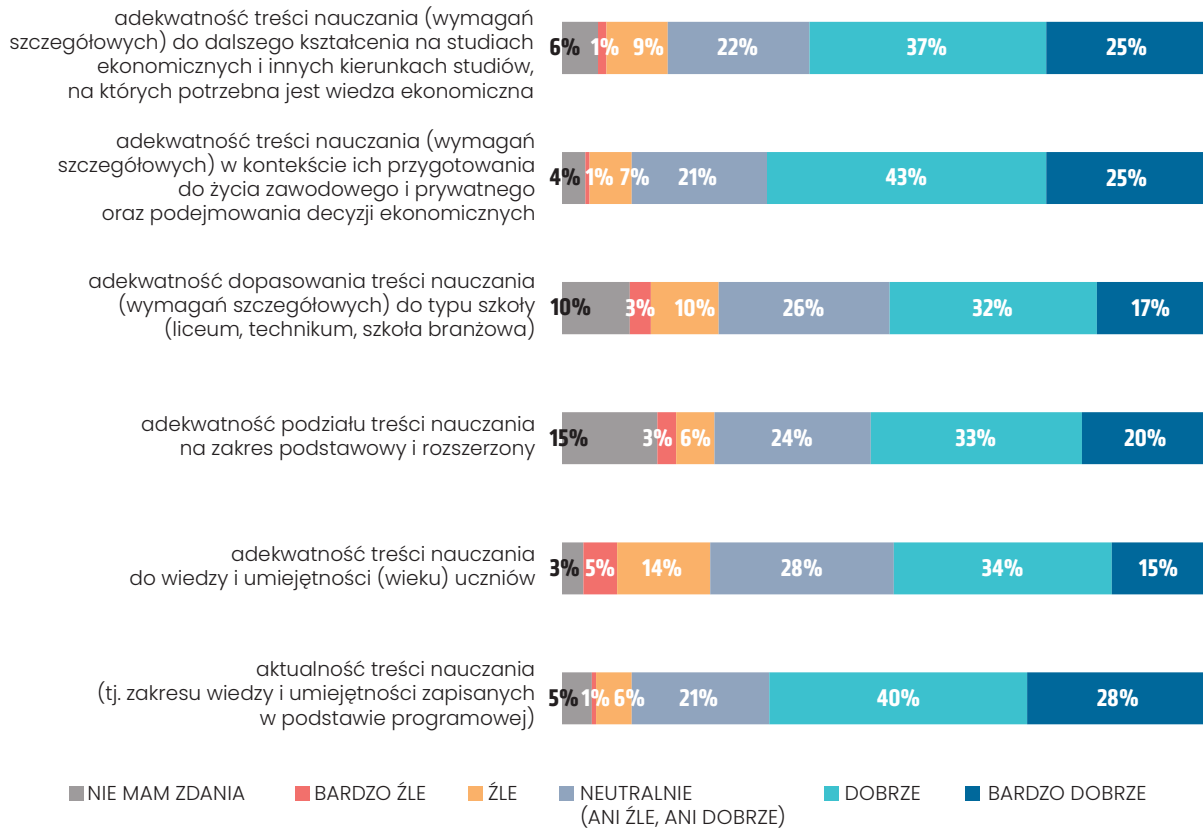
RYSUNEK 9. OCENĄ MOŻLIWOŚCI REALIZACJI PRZEDMIOTU BIZ W ZAKRESIE ROZSZERZONYM I UMOŻLIWIENIA ZDAWANIA GO NA MATURZE

modele biznesowe, zmiany w regulacjach prawnych dotyczących funkcjonowania biznesu czy obecne uwarunkowania społeczne i globalne funkcjonowania gospodarki (np. wpływ globalizacji, kryzysy gospodarcze). Aktualność programu nauczania gwarantuje, że uczniowie zdobywają wiedzę dostosowaną do współczesnych realiów. Natomiast adekwatność oznacza, że treści nauczania są odpowiednio dobrane m.in. do potrzeb uczniów w zakresie dalszej edukacji na studiach, a także przygotowania do życia zawodowego i prywatnego.

Ponad 2/3 respondentów bardzo dobrze lub dobrze ocenia aktualność treści nauczania (rys. 10). Dominującą grupą, która dokonała takiej oceny, byli respondenci, którzy wskazali jako jedyne swoje miejsce zatrudnienia albo jedno z dwóch lub trzech - liceum ogólnokształcące (stanowiło to 55% wszystkich odpowiedzi w grupie respondentów, która oceniła to kryterium dobrze lub bardzo dobrze). Około 1/4 respondentów oceniła to kryterium neutralnie lub nie miało zdania. Tu z kolei dominującą grupą, która dokonała takiej

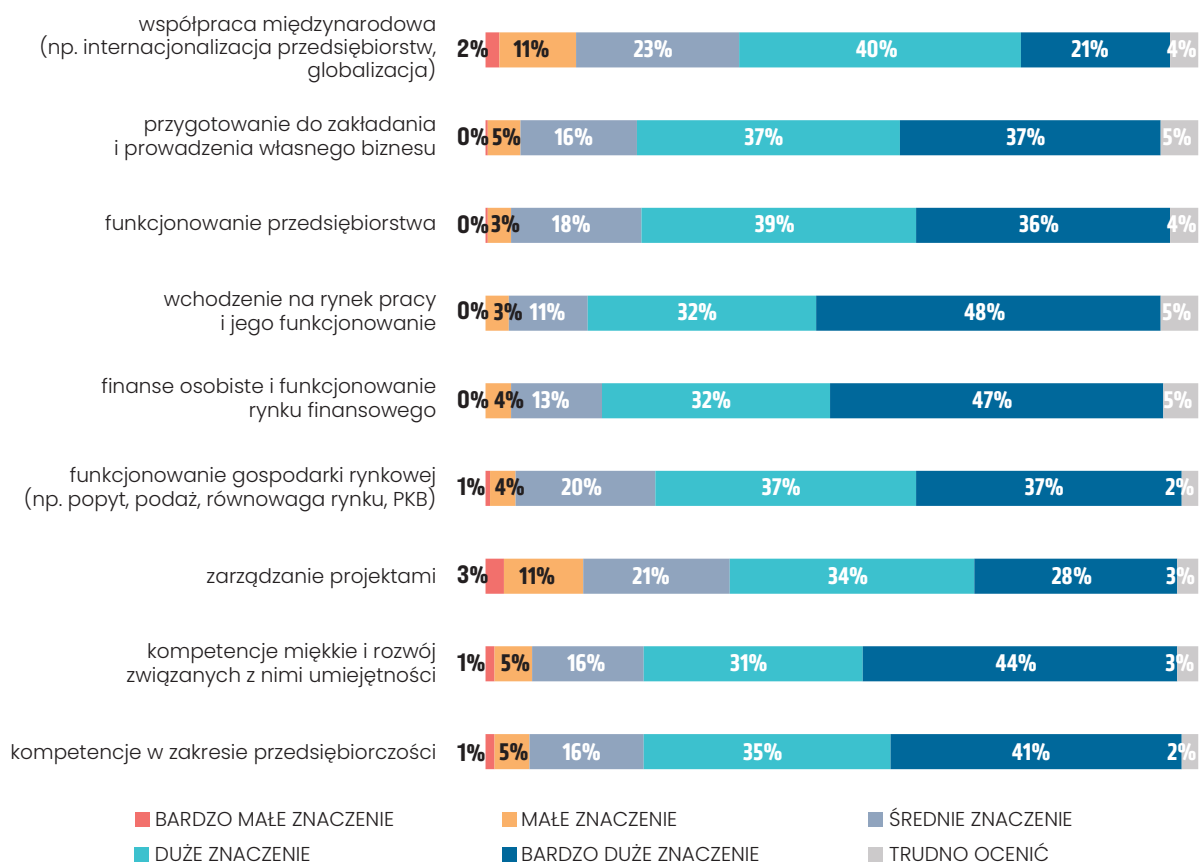
RYSUNEK 10. OCENA BIZ WG KRYTERIÓW AKTUALNOŚCI I ADEKWATNOŚCI TREŚCI NAUCZANIA (WYMAGAŃ SZCZEGÓŁOWYCH)

oceny, byli respondenci, którzy wskazali jako jedyne lub jedno z dwóch-trzech swoje miejsce zatrudnienia technikum (67% wszystkich odpowiedzi tego typu). Tylko marginalna część nauczycieli ocenia ją źle lub nie ma zdania na ten temat.

Nieco większe wątpliwości występują w zakresie adekwatności treści nauczania do wiedzy i umiejętności (wieku) uczniów. W tym wypadku 49% ocenia ją pozytywnie, 28% neutralnie, a 19% negatywnie. To kryterium, będące jednym z kluczowych aspektów niniejszego raportu, otrzymało najwięcej negatywnych ocen wśród wszystkich respondentów badania. Niemal 1/5 wszystkich respondentów oceniła przedmiot BIZ pod kątem tego kryterium źle lub bardzo źle. Co ciekawe, aż 90% z tych wskazań pochodziło od nauczycieli ze stażem 6 lat lub dłuższym oraz stopniem awansu zawodowego na poziomie nauczyciela mianowanego lub dyplomowanego. Obawy te mogą wynikać z faktu, że w wielu szkołach (obowiązkowo w szkole branżowej I stopnia) BIZ realizowane jest w 1 klasie. Ponadto w szkołach podstawowych nie ma osobnego przedmiotu ekonomicznego, który przygotowywałby uczniów do dalszej edukacji w tym zakresie w szkołach średnich. Skutkuje to postrzeganiem przygotowania uczniów w zakresie wiedzy i umiejętności ekonomicznych jako niewystarczającego do podjęcia nauki na poziomie ponadpodstawowym.

Dodatkowo warto zauważyć, że respondenci udzielający negatywnej odpowiedzi w odniesieniu do tego kryterium, stanowili znaczącą grupę nauczycieli, którzy podzielili się w pytaniach nieobowiązkowych dodatkowymi sugestiami. Co czwarta sugestia dotycząca dodatkowych rekomendacji (ostatnie pytanie w kwestionariuszu) pochodziła właśnie od tej grupy respondentów. Ponadto, aż 95% wszystkich dodatkowych sugestii ze strony tej grupy respondentów stanowiły rekomendacje związane z udoskonaleniem programu w zakresie dostosowania treści i materiału do wieku uczniów. Stanowi to ciekawy wniosek pod kątem dalszych zmian w ramowych planach nauczania i podstawie programowej, które w opinii autorów raportu zmierzać powinny do lepszego przygotowania z zakresu wiedzy i umiejętności ekonomicznych na etapie szkoły podstawowej.

RYSUNEK 11. OCENA BIZ W KRYTERIÓW AKTUALNOŚCI I ADEKWATNOŚCI TREŚCI NAUCZANIA (WYMAGAŃ SZCZEGÓŁOWYCH)

Stosunkowo dobrze wypada natomiast ocena adekwatności podziału treści nauczania pomiędzy zakres podstawowy i rozszerzony – pozytywnie na tę kwestię patrzy ponad połowa respondentów, choć w tym wypadku należy zwrócić uwagę, że grupa osób niemających zdania jest stosunkowo duża (15%) – rys. 10. Zapewne wynika to z faktu, że tylko niewielka część nauczycieli ma na razie doświadczenie w realizacji zakresu rozszerzonego i zapewne nie przyglądała się szczegółowo treściom z tego zakresu, nie musząc ich realizować z uczniami. Nauczyciele oceniają niemal równie dobrze adekwatność dopasowania treści do typu szkoły ponadpodstawowej. Wyjątkowo dużo, bo blisko 70% respondentów pozytywnie oceniło adekwatność treści nauczania w kontekście przygotowania uczniów do życia zawodowego i prywatnego oraz podejmowania decyzji ekonomicznych, a jest to jedno z kluczowych kryteriów oceny podstawy programowej BIZ w świetle założeń wdrożenia tego nowego przedmiotu, akcentującej jego praktyczną przydatność w życiu. Nieco mniejszy, ale ciągle wysoki (ponad 60%) odsetek respondentów ocenia pozytywnie dobór treści nauczania pod kątem przygotowania do dalszego kształcenia na studiach ekonomicznych lub pokrewnych (rys. 10).

Niezmiernie ważną kwestią jest ocena znaczenia poszczególnych obszarów kształcenia (w badaniu zostały one wyróżnione na podstawie działów treści kształcenia podstawy programowej BIZ z koniecznymi modyfikacjami). Respondenci za najważniejsze uznają treści związane z rynkiem pracy oraz finansami osobistym i rynkiem finansowym. Blisko 80% badanych ocenia je jako mające duże lub bardzo duże znaczenie w nauczaniu BIZ (rys. 11). Niewiele mniejsze znaczenie (75% i więcej wskazań) przypisywane jest kształtowaniu kompetencji w zakresie przedsiębiorczości, a także kompetencji miękkich i powiązanych z nimi umiejętności (takich jak podejmowanie decyzji, zarządzanie czasem, kreatywne myślenie) oraz funkcjonowaniu przedsiębiorstwa. Podobnie wysoko (74% odpowiedzi) jest oceniane znaczenie poznania funkcjonowania gospodarki rynkowej oraz przygotowanie do zakładania i prowadzenia własnego biznesu. Stosunkowo najmniejsze znaczenie respondenci przypisują treściom z zakresu zarządzania projektami (to nowy dział podstawy programowej) i współpracy międzynarodowej, ale nadal jest to wysoki odsetek wskazań (61-62% badanych uznaje je za mające duże lub bardzo duże znaczenie). Takie wyniki świadczą o zrozumieniu przez nauczycieli konieczności

ści przyjęcia szerokiej pod względem zakresu treści koncepcji przedmiotu, który stanowi fundament szeroko rozumianej edukacji ekonomicznej, a nie tylko przygotowania do prowadzenia biznesu i zarządzania. Takie opinie rozwiewają też pojawiające się czasem wątpliwości (szczególnie na etapie opracowywania nowej podstawy programowej), czy przedmiot ten nie jest zbyt szeroki pod względem treści kształcenia. Badania jednoznacznie wskazują, że wszystkie działy kształcenia BIZ mają istotne znaczenie z punktu widzenia przygotowania uczniów do życia we współczesnym świecie.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na temat działu treści nauczania – zarządzanie projektami, który nie był realizowany wcześniej w ramach PP. Jest to więc zupełnie nowy dział, wprowadzony do edukacji ekonomicznej od września 2023 r. Jak wspomniano wyżej blisko 2/3 respondentów oceniło zarządzanie projektami jako dział treści o dużym lub bardzo dużym znaczeniu. Dominującą grupą, która oceniła w ten sposób to kryterium byli respondenci zatrudnieni w technikum jako (jedynym lub jednym z wielu) miejscu pracy (ponad 60% wszystkich odpowiedzi tego typu). Nieco ponad 30% nauczycieli BIZ, którzy wskazali jako swoje miejsce zatrudnienia szkołę branżową również oceniło ten dział jako mający duże lub bardzo duże znaczenie. Najmniej liczną grupą, która wskazała na zarządzanie projektami jako dział treści nauczania o dużym lub bardzo znaczeniu byli nauczyciele BIZ zatrudnieni w liceum ogólnokształcącym. Spośród wszystkich nauczycieli jedynie niecałe 14% wskazało zarządzanie projektami jako dział treści o małym lub bardzo małym znaczeniu. Wśród tych, którzy tak ocenili te treści kształcenia, dominującą grupę stanowili nauczyciele liceów ogólnokształcących lub zatrudnieni w różnych typach szkół. Oznacza to, że nauczyciele szkół zawodowych (głównie techników) przywiązują większe znaczenie do zarządzania projektami niż nauczyciele liceów ogólnokształcących. Wynika to zapewne z większej świadomości nauczycieli konieczności posiadania umiejętności realizacji projektów technicznych przez absolwentów tego typu szkół. Ponadto, szkoły zawodowe charakteryzują się generalnie bardziej praktycznym podejściem do kształcenia i w związku z tym nauczyciele BIZ z techników i szkół branżowych mogą lepiej zdawać sobie sprawę z tego, jak ważną kompetencją na rynku pracy jest umiejętność zarządzania projektami.

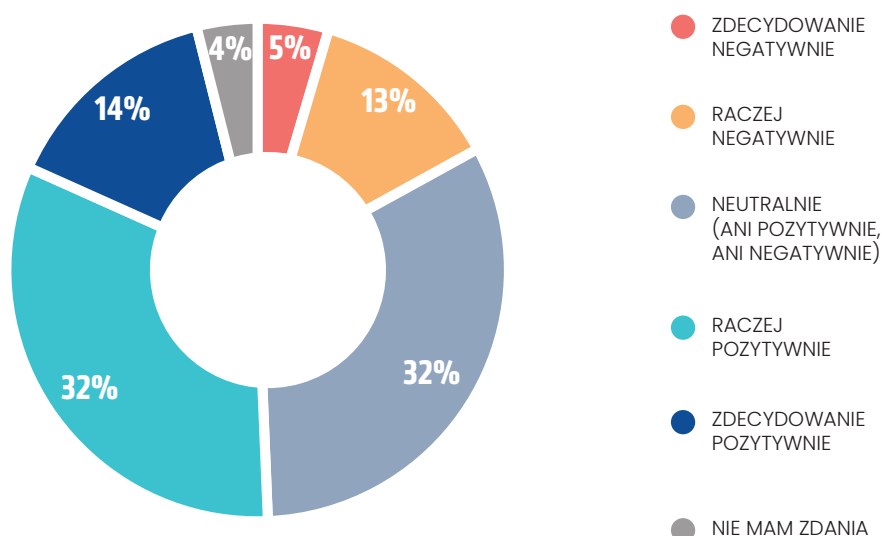
5

WDROŻENIE PRZEDMIOTU BIZNES I ZARZĄDZANIE DO SZKÓŁ

Wprowadzenie BIZ do polskich szkół stanowi istotny krok w dostosowywaniu systemu edukacji do potrzeb współczesnego rynku pracy oraz rozwijania kompetencji przedsiębiorczych uczniów. W procesie wdrażania go do szkół kluczową rolę odgrywają nauczyciele – ich przygotowanie, wiedza, umiejętności oraz zdolność do dostosowania treści kształcenia i stawianych wymagań do potrzeb uczniów oraz wymogów podstawy programowej. W niniejszym rozdziale raportu zostaną przedstawione wyniki badań, jak proces wdrożenia BIZ jest oceniany przez nauczycieli, którzy bezpośrednio są odpowiedzialni za realizację programu BIZ w polskich szkołach ponadpodstawowych. Analizie poddano ich opinie dotyczące ogólnej oceny procesu wdrażania, samoocenę wiedzy oraz umiejętności w zakresie problematyki przedmiotu, a także największe wyzwania, z jakimi muszą się zmierzyć podczas realizacji nowej podstawy programowej. Szczególną uwagę poświęcono propozycjom nauczycieli dotyczącym ulepszenia procesu wdrażania, które mogą stanowić cenne wskazówki dla decydentów oświatowych, autorów podręczników i innych środków dydaktycznych, a także programów nauczania.

Przedstawione w rozdziale wyniki mają na celu pokazanie stanu obecnego procesu wdrażania w opinii nauczycieli oraz identyfikację barier i szans związanych z wdrażaniem BIZ w polskich szkołach. Stanowią one punkt wyjścia do dyskusji nad optymalizacją procesu dydaktycznego w zakresie edukacji ekonomicznej, tak aby lepiej odpowiadał on na potrzeby zarówno uczniów, jak i nauczycieli, którzy chcieliby osiągać jak najlepsze efekty pracy dydaktycznej z uczniami.

Decyzje o wdrożeniu przedmiotu BIZ do szkół były podejmowane w stosunkowo krótkim czasie. Prace nad podstawą programową i konsultacje publiczne trwały jeszcze w 2022 r., ogłoszenie jej w ostatecznej formie rozporządzenia ministerialnego nastąpiło w lutym 2023 r., a od września 2023 r. została ona wprowadzona do szkół. Zatem na stworzenie podręczników i przygotowanie nauczycieli do prowadzenia zajęć było tylko pół roku. Z drugiej strony sprawę ułatwiał fakt, że jak wykazują wcześniejsze analizy, BIZ pod względem zakresu treści programowych nie stanowi rewolucyjnej zmiany w stosunku do wcześniej realizowanych PP. W związku z dużą zbieżnością treści kształcenia między PP a BIZ, ówczesne Ministerstwo Edukacji i Nauki (obecnie Ministerstwo Edukacji Narodowej) uznało, że nie ma przeszkód, aby dyrektorzy szkół uznawali uprawnienia nauczycieli PP do nauczania BIZ. Niemniej jednak czas na doksztacanie nauczycieli w zakresie nowych treści

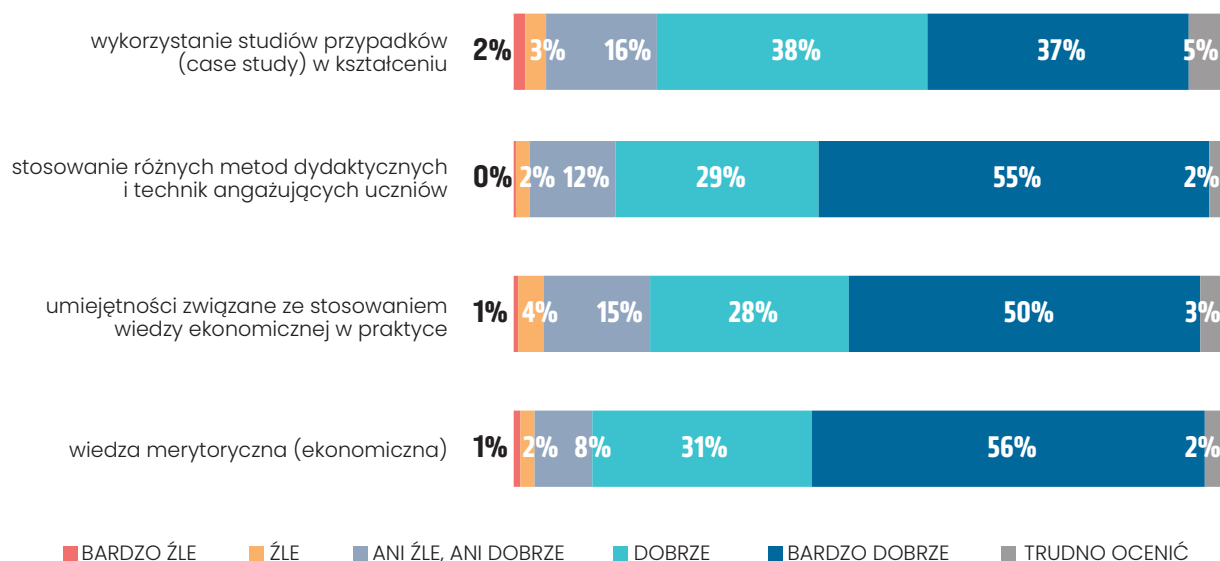
RYSUNEK 12. OCENA PROCESU WDROŻENIA BIZ OD WRZEŚNIA 2023 R. DO SZKÓŁ

kształcenia, szczególnie na poziomie rozszerzonym, był bardzo ograniczony, co mogło stanowić wyzwania dla przygotowania kadry. Dla władz części szkół ponadpodstawowych czas ten okazał się również niewystarczający, aby opracować ofertę edukacyjną klas z rozszerzeniem z BIZ, w których przygotowywani byłiby uczniowie do matury z tego przedmiotu. Poza tym przesunięcie miejsca przedmiotu w ramowych planach nauczania (z 2 i 3 klasy LO i technikum do 1 i 2) spowodowało czasową kumulację godzin na realizację PP i BIZ w wielu szkołach, gdyż starsi uczniowie, którzy rozpoczęli naukę przed 1 września 2023 r. kontynuowali edukację starym programem PP, a młodsi rozpoczęli już naukę wg nowej podstawy programowej uwzględniającej BIZ. Stanowiło to wyzwanie w zakresie konieczności czasowego zatrudnienia dodatkowych nauczycieli lub znacznego zwiększenia pensum nauczycieli PP/BIZ pracujących w danej szkole. W związku z powyższym pojawiły się wówczas obawy, jak w takich warunkach będzie przebiegało wdrożenie nowego przedmiotu do szkół, dlatego kwestia ta została uwzględniona w niniejszym badaniu.

Opinie ogólne respondentów w tym zakresie, biorąc pod uwagę tempo wdrażania i powyższe uwarunkowania, nie są jednak złe. Bliżko połowa (46%) badanych nauczycieli ocenia pozytywnie (raczej lub zdecydowanie) proces wdrażania BIZ do szkół (rys. 12). 1/3 z nich patrzy na to neutralnie, a tylko 18% negatywnie (w tym zdecydowania większość „raczej negatywnie”, a nie „zdecydowanie”). Niewielka grupa respondentów nie ma zdania w tym temacie. Dane te świadczą o tym, że proces wdrażania BIZ nie napotkał na specjalne trudności.

Warto zauważyć, że opinie na temat wdrażania przedmiotu BIZ do szkół nie różnią się zasadniczo w zależności od wielkości miejscowości, w której znajduje się szkoła. Świadczy to o tym, że proces wdrażania BIZ przebiega podobnie zarówno w szkołach położonych w dużych miastach, jak i w małych miastach oraz na obszarach wiejskich.

W sytuacji każdej reformy programowej niezmiernie istotna jest kwestia przygotowania merytorycznego i metodycznego nauczycieli do wprowadzanych zmian. Nowa podstawa programowa BIZ zawiera wiele nowych treści, m.in. z zakresu zarządzania projektami, myślenia projektowego i kreatywnego, nowych modeli biznesowych, elektronicznych usług finansowych czy związanych z postawami wobec pieniędzy, które nie były dotychczas realizowane w ramach PP. Pojawiły się także nowe wymagania związane z przygotowaniem uczniów do analizy i rozwiązywania problemów zarządczo-biznesowych z wykorzystaniem studiów przypadków (*case study*), co będzie umiejętnością sprawdzaną na maturze. Warto dodać, że wielu nauczycieli kończyło studia wyższe z tego zakresu wiele (często ponad 20) lat temu. Wyniki badań wskazują jednak, że nauczyciele czują się dobrze przygotowani pod względem merytorycznym – zarówno w zakresie wiedzy, jak i umiejętności wykorzystania jej w praktyce (takich jak wykonywanie obliczeń finansowych, wypełnianie dokumentów, analiza danych ekonomicznych itp.). Nauczyciele najlepiej oceniają się pod względem posiadanej wiedzy ekonomicznej (87% ocenia ją jako dobrą i bardzo dobrą) oraz stosowania różnych metod dydaktycznych (84% ocenia swoje umiejętności w tym zakresie jako dobre i bardzo dobre) – rys. 13. Nieco niższa, ale ciągle wysoka jest samoocena umiejętności wykorzystania wiedzy ekonomicznej w praktyce (78% w pełni pozytywnych odpowiedzi) oraz wykorzystania stu-

RYSUNEK 13. SAMOOCENA PRZYGOTOWANIA NAUCZYCIELI DO PROWADZENIA BIZ

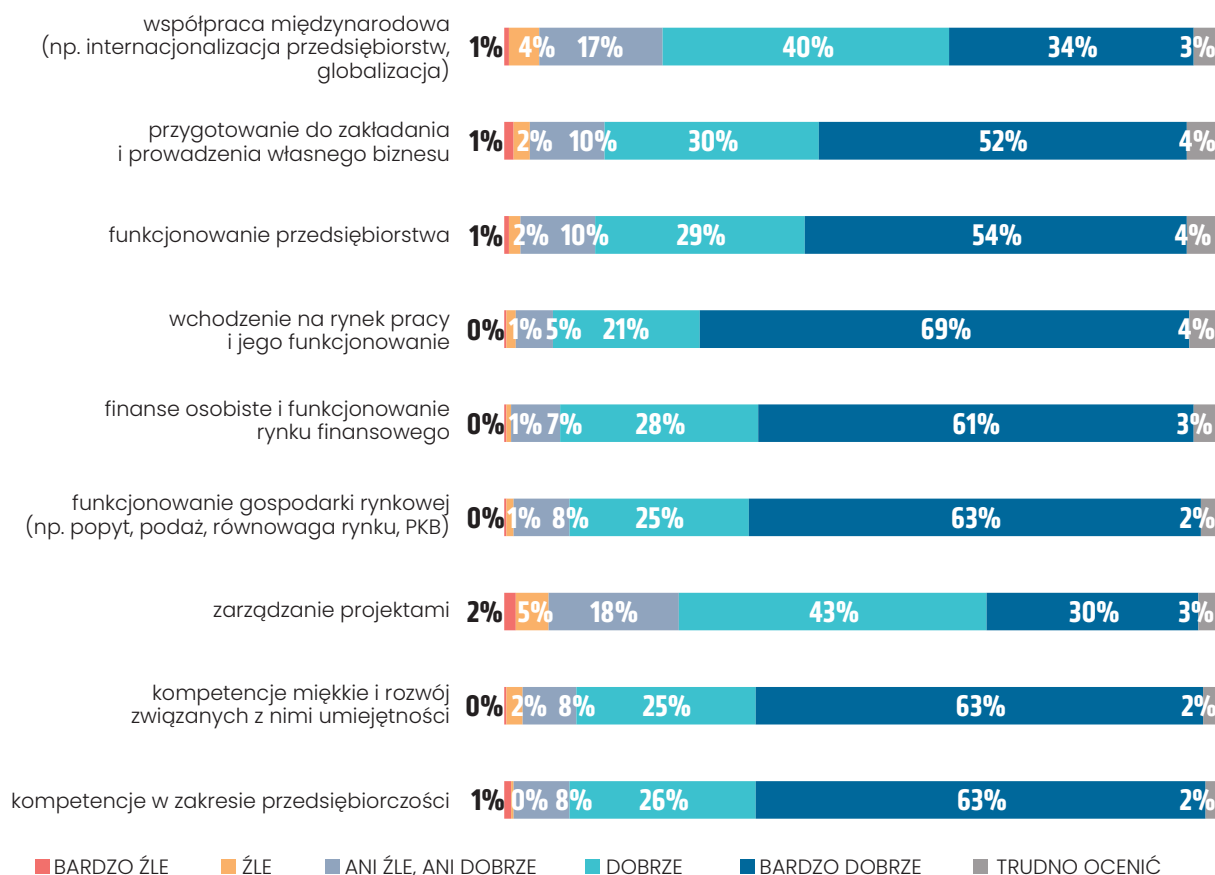
diów przypadku w kształceniu ekonomicznym (75%). Odpowiedzi wskazujące na złe lub bardzo złe umiejętności w tym zakresie przyjmują marginalne wartości. Dane te świadczą generalnie o dobrym przygotowaniu nauczycieli do realizacji nowego przedmiotu. Wyniki oparte na samoocenie stanowią cenne źródło informacji, które jednak ma pewne ograniczenia wynikające z subiektywnego charakteru ocen. Mogą być one częściowo zniekształcone m.in. przez swoją generalną samoocenę, postrzeganie kompetencji innych osób, subiektywną ocenę trudności ocenianych kompetencji, indywidualne poczucie pewności siebie w zakresie posiadanej wiedzy i umiejętności lub jej brak. Mimo to, nauczyciele, jako profesjonalna grupa zawodowa, świadoma swoich słabych i mocnych stron (i ucząca ich analizy swoich uczniów), z reguły rzetelnie oceniają swoje kompetencje, co czyni ich opinie wiarygodnym punktem odniesienia w procesie analizowania potrzeb i wyzwań edukacyjnych związanych z wdrażaniem tego nowego przedmiotu do szkół.

Dla celów określenia przyszłego wsparcia szkoleniowego nauczycieli szczególnie istotne są wyniki badań dotyczące samooceny wiedzy ekonomicznej i związanych z nią umiejętności w poszczególnych działach treści kształcenia. W opisywanym badaniu zadano o to pytanie w tym samym układzie działów, jaki przyjęty był we wcześniejszej ocenie ich znaczenia. Generalnie ujmując wyniki wskazują na bardzo wysoką samoocenę wiedzy i umiejętności – w większości działów ponad 80%, a nawet 90% stanowią oceny dobre i bardzo dobre (rys. 14). Wyjątek stanowią jedynie działy zarządzanie projektami i współpraca międzynarodowa – tutaj odsetek takich odpowiedzi jest nieco niższy, ale ciągle bardzo wysoki, powyżej 70%. Wydaje się zatem, że można by zintensyfikować wsparcie w zakresie dokształcania nauczycieli w tych dwóch obszarach. Należałoby je uzupełnić także w zakresie prowadzenia własnego biznesu, gdzie również pojawiają się odpowiedzi o złym przygotowaniu (łącznie jest ich jednak tylko 4%). Warto przy tym zauważyć, że jak wskazują wcześniejsze badania, większość nauczycieli nie posiada praktycznego doświadczenia z zakresu prowadzenia własnego biznesu, stąd nie do końca mogą oni być świadomi realnych wyzwań i problemów związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej. Może to przekładać się na zawyżoną samoocenę wiedzy z tej problematyki.

W procesie wdrażania nowego przedmiotu mogą występować pewne problemy (bariery) bądź wyzwania, którym trzeba sprostać. W opinii nauczycieli są dwa poważne problemy, które mają najwięcej, ponad połowę wskazań: brak zainteresowania uczniów przedmiotem, szczególnie w zakresie rozszerzonym oraz niewystarczające przygotowanie uczniów z zakresu edukacji ekonomicznej w szkole podstawowej. Na te wyzwania jako najważniejsze³ wskazało po ok. 90 nauczycieli, czyli łącznie blisko 60% respondentów. Wskazuje to na konieczność lepszej promocji edukacji ekonomicznej wśród uczniów w celu przekonania ich o użyteczności tej wiedzy i związanych z nią umiejętności. Konieczne wydaje się także wzmocnienie edukacji w tym zakresie

3 W tym pytaniu nauczyciel mógł wskazać tylko jeden, najważniejszy problem (wyzwanie).

RYSUNEK 14. SAMOCENA WIEDZY MERYTORYCZNEJ I ZWIĄZANYCH Z NIĄ UMIEJĘTNOŚCI NAUCZYCIELI WG POSZCZEGÓLNYCH DZIAŁÓW TREŚCI KSZTAŁCENIA

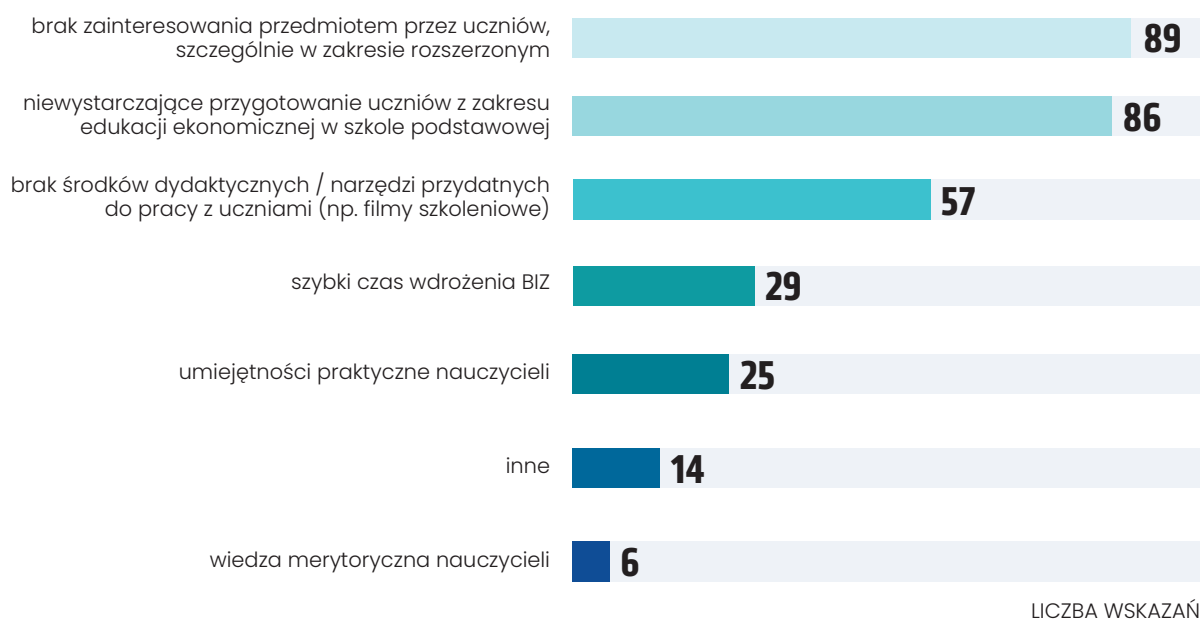

w szkole podstawowej, najlepiej w postaci osobnego przedmiotu edukacji ekonomicznej, gdyż dotychczasowe podejście oparte na próbie włączania treści ekonomicznych w różne przedmioty szkolne nie przynosi (poza częściowo geografią, wiedzą o społeczeństwie i matematyką) zadowalających rezultatów⁴. Za istotny należy uznać także brak środków dydaktycznych i innych narzędzi przydanych do pracy z uczniami, na co zwróciło uwagę blisko 20% ankietowanych. Szybki czas wdrożenia BIZ i umiejętności praktyczne nauczycieli nie są w opinii respondentów dużym problemem. Jedynie sześciu nauczycieli wskazało jako największe wyzwanie niewystarczający poziom przedmiotowej wiedzy. Wydaje się zatem, że przygotowanie merytoryczne nauczycieli nie jest istotnym wyzwaniem w kontekście systemowych potrzeb odnoszących się do wdrażania nowego przedmiotu. Wśród pojedynczych głosów wskazujących na inne wyzwania i problemy pojawiły się m.in. następujące kwestie: zbyt liczne klasy, brak podziału na grupy (tak jak na lekcjach z języków obcych czy WF) czy zbyt wczesny termin rozpoczęcia BIZ w szkołach ponadpodstawowych, tj. w 1 klasie⁵. Wyniki te powiązać należy z wcześniejszymi wnioskami płynącymi z ankiety, a mianowicie wątpliwościami części nauczycieli odnośnie do adekwatności treści nauczania do wiedzy i umiejętności (wieku) uczniów oraz adekwatnością dopasowania treści nauczania do typu szkoły (liceum, technikum, szkoła branżowa).

Odpowiedzią na te zidentyfikowane wyżej wyzwania i problemy we wprowadzaniu nowego przedmiotu powinna być odpowiednia reakcja decydentów oświatowych i wszystkich podmiotów zaangażowanych w pod-

4 Więcej o włączaniu treści ekonomicznych w różne przedmioty szkolne, także na poziomie szkoły podstawowej, w drugim raporcie z badań nauczycieli realizowanych w ramach programu Roku Edukacji Ekonomicznej 2024.

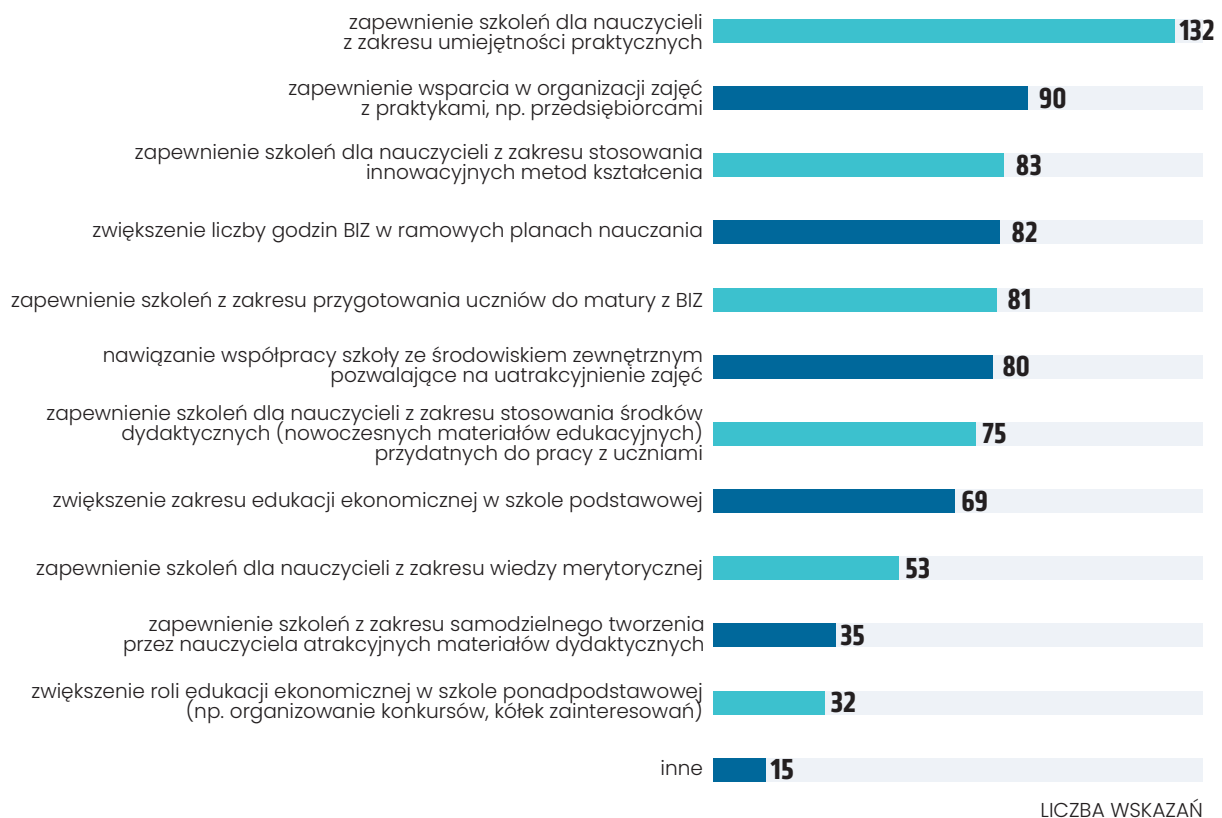
5 Taka zmiana, aby BIZ rozpoczynał się w 1 lub najpóźniej w 2 w klasie liceum i technikum była podyktowana kwestią zmniejszenia dodatkowej liczby 8 godzin w cyklu kształcenia, które przeznaczone byłyby na zakres rozszerzony dla uczniów, zainteresowanych jego realizacją. W przypadku szkół branżowych I stopnia umiejscowienie BIZ (tak jak dawniej PP) w 1 klasie, wynika z praktyki kumulowania przedmiotów kształcenia ogólnego w 1 klasie, aby w 2 i 3 było więcej czasu na przedmioty i praktyki zawodowe.

RYSUNEK 15. NAJWIĘKSZE WYZWANIA (PROBLEMY) ZWIĄZANE Z WDROŻENIEM BIZ

noszenie jakości edukacji ekonomicznej. W związku z tym nauczyciele proszeni byli także o wskazanie propozycji ulepszeń w zakresie wdrażania BIZ do szkół (maksymalnie do 3 propozycji). Prawie połowa z nich (132 osoby, tj. 44%) uznało, że najważniejszą kwestią jest zapewnienie nauczycielom szkoleń z zakresu rozwoju umiejętności praktycznych (rys. 16). Za ważne propozycje uznano zapewnienie wsparcia w realizacji zajęć z praktykami życia gospodarczego, zapewnienie szkoleń z zakresu stosowania innowacyjnych metod kształcenia i przygotowania uczniów do matury z BIZ. Podobnie jak w trakcie konsultacji społecznych nad kształtem podstawy programowej BIZ, wybrzmiewa kwestia liczby godzin przeznaczonych na realizację tego przedmiotu w szkołach, gdyż w zakresie podstawowym jest to tylko 2 godziny w cyklu kształcenia (tj. po 1 godzinie tygodniowo w 1 i 2 klasie lub po 2 godziny tygodniowo w 1 lub 2 klasie szkoły ponadpodstawowej). Wśród innych postulatów nauczycieli, wskazywanych jednak tylko sporadycznie, wymieniana była kwestia konieczności przesunięcia realizacji BIZ do 2 i 3 klasy, a nawet później. Należy zauważyć, że o ile jest to teoretycznie możliwe w zakresie podstawowym, to nie ma możliwości, aby uczniowie realizujący zakres rozszerzony, zaczęli naukę tego przedmiotu w 3 klasie, bo oznaczałoby to ogromną kumulację (łącznie 10 godzin w cyklu) lekcji w starszych klasach, w tym w klasie maturalnej. Wydaje się jednak, że rozporządzenie MEN ws. ramowych programów nauczania mogłoby nieco liberalizować zasady i pozwolić dyrektorom na zaplanowanie BIZ w zakresie podstawowym w 2 i 3 klasie, jeśli uczniowie ci nie realizują zakresu rozszerzonego.

Co ciekawe, w sugestjach dotyczących ulepszeń w zakresie wdrażania przedmiotu BIZ do szkół, cztery osoby wskazały, iż ich zdaniem wielu nauczycieli BIZ nie jest w odpowiedni sposób przygotowana do prowadzenia przedmiotu, nie posiada właściwej wiedzy merytorycznej czy też na studiach podyplomowych nauczane treści nie są wystarczające do poprowadzenia BIZ w szkole, szczególnie w zakresie rozszerzonym. Choć niewielu nauczycieli uważa tę kwestię za najważniejszą, to warto podkreślić, że kwestia przygotowania do nauczania drugiego i kolejnych przedmiotów w ramach kwalifikacyjnych studiów podyplomowych w Polsce budzi od lat wątpliwości, szczególnie w przypadku realizowania ich przez podmioty spoza grupy uznanych uniwersytetów publicznych. Takie opinie nie powinny być więc ignorowane i wymagają bardziej dogłębnych analiz z perspektywy dyrektorów szkół zatrudniających takich nauczycieli oraz analizy programów oferowanych studiów podyplomowych, które same w sobie (ze względu na niewystarczającą liczbę godzin i zakres treści przedmiotów na nich realizowanych) rodzą wątpliwości co do ich jakości. Problem ten wymaga jednak osobnej diagnozy i opracowania, na pewno jednak ważne jest podjęcie działań na rzecz podniesienia jakości kształcenia nauczycieli BIZ, podobnie jak innych przedmiotów.

Z badań wynika, że nauczyciele z wykształceniem wyższym na kierunkach ekonomicznych 1,5-krotnie częściej niż nauczyciele z wykształceniem wyższym na innym kierunku oraz studiami podyplomowymi kwalifikacyjnym z BIZ/PP wskazywali na potrzebę zwiększenia liczby godzin BIZ w ramowych planach nauczania. Podobnie, pra-

RYSUNEK 16. REKOMENDACJE W ZAKRESIE ULEPSZEŃ WE WDRAŻANIU BIZ DO SZKÓŁ

wie 1,5-krotnie częściej wskazywali oni na potrzebę zapewnienia szkoleń z zakresu przygotowania uczniów do matury z BIZ aniżeli nauczyciele z nabytymi kwalifikacjami w formie studiów podyplomowych. Również prawie 1,5 krotnie częściej wskazywali oni na potrzebę nawiązania współpracy szkoły ze środowiskiem zewnętrznym pozwalającym na uatrakcyjnienie zajęć. Wskazuje to na większą świadomość nauczycieli po wyższych studiach ekonomicznych o konieczności zapewnienia odpowiedniej liczby godzin na realizację treści programowych. Jak można sądzić to głównie nauczyciele z wykształceniem wyższym ekonomicznym uczyć lub chcą uczyć BIZ w zakresie rozszerzonym, stąd bardziej oczekują oni szkoleń w zakresie przygotowania uczniów do matury.

Interesujące są wyniki analizy zależności typu szkoły, w jakiej zatrudnieni są nauczyciele a propozycjami ulepszeń we wdrażaniu BIZ do szkół. Nauczyciele nauczający w technikach (jako jedynym lub jednym z wielu miejsc nauczania) byli tymi, którzy najczęściej wśród proponowanych ulepszeń do wdrażania przedmiotu BIZ do szkół wskazywali zapewnienie szkoleń dla nauczycieli z zakresu umiejętności praktycznych. Aż niemal 70% wszystkich odpowiedzi tej najczęściej wskazywanej kategorii wśród respondentów padło ze strony nauczycieli techników. Grupa ta częściej wskazywała także na konieczność zapewnienia szkoleń z zakresu stosowania innowacyjnych metod kształcenia od nauczycieli liceów. Natomiast ponad połowa (54%) wskazań dotyczących drugiego pod względem liczności postulatu ulepszeń, jakim jest zapewnienie wsparcia w organizacji zajęć z praktykami gospodarczymi, pochodziła od respondentów zatrudnionych w liceach ogólnokształcących. Nauczyciele liceów częściej zwracają także uwagę na zapewnienie szkoleń z zakresu przygotowania uczniów do matury z BIZ. Zapewne wynika to z faktu, iż nie każdy uczeń technikum, a tym bardziej szkoły branżowej (II stopnia) przystępuje do matury, a w liceum jest to powszechne. Ponadto technicy nastawiają się raczej na rozszerzenia przedmiotów typowo technicznych, przydatnych w rekrutacji na studia techniczne (jak matematyka, fizyka, informatyka), a w mniejszym stopniu na rozszerzenia przedmiotów z zakresu nauk społecznych czy humanistycznych. Co również ciekawe, udział nauczycieli szkół branżowych we wskazaniu konieczności zwiększenia zakresu edukacji ekonomicznej w szkole podstawowej był zdecydowanie największy w porównaniu do pozostałych grup nauczycieli nauczających w innych typach szkół. Ma na to zapewne wpływ kwestia realizacji BIZ w szkołach branżowych od razu w pierwszej klasie (2 godziny tygodniowo) oraz fakt, że do szkół branżowych rekrutowane są z reguły osoby z niższymi wynikami egzaminów ósmoklasisty niż do liceów czy techników. Stąd może wynikać ocena słabszego przygotowania absolwentów szkół podstawowych do nauki w szkole średniej wśród nauczycieli szkół branżowych.

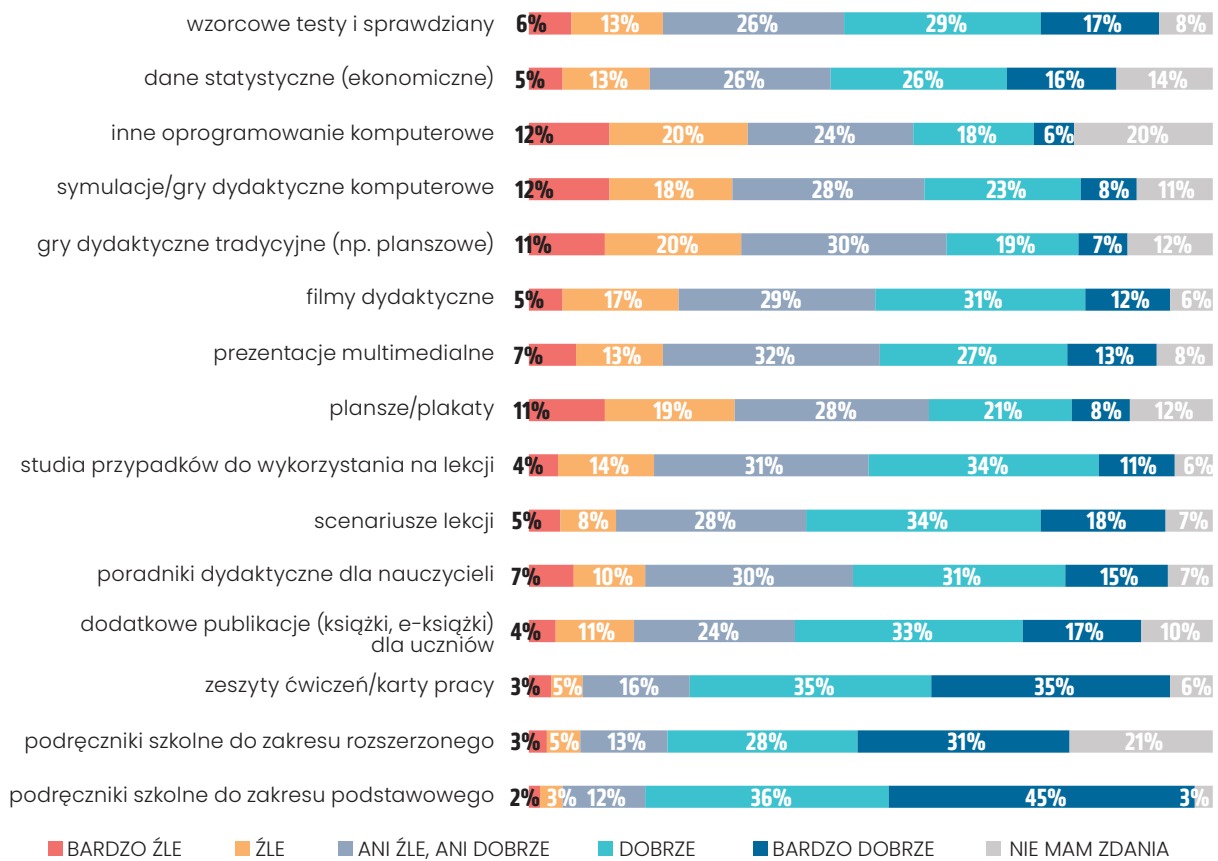
6

ŚRODKI DYDAKTYCZNE I METODY KSZTAŁCENIA

W edukacji ekonomicznej szczególnie istotne są dostęp do wysokiej jakości środków dydaktycznych oraz wykorzystywanie odpowiednich, najlepiej mocno aktywizujących uczniów, metod kształcenia. Środki dydaktyczne, w tym podręczniki, różnego typu materiały multimedialne, symulacje, gry edukacyjne, studia przypadków biznesowych oraz technologie informacyjno-komunikacyjne, stanowią fundament procesu nauczania, umożliwiając nauczycielom przekazywanie wiedzy ekonomicznej w sposób angażujący i przystępny dla uczniów oraz efektywne kształtowanie ich umiejętności i postaw. Z kolei wykorzystywane metody kształcenia determinują sposób, w jaki uczniowie przyswajają i wykorzystują tę wiedzę w praktyce. Stąd w tej części raportu poddano analizie wyniki badań, których celem było określenie, jak nauczyciele BIZ oceniają dostępność i przydatność różnych środków dydaktycznych, a także jakie metody kształcenia są przez nich najczęściej wykorzystywane w procesie nauczania. Wychodząc z założenia, że skuteczność edukacji ekonomicznej zależy zarówno od wysokiej jakości narzędzi, jak i od odpowiednio dobranych metod dydaktycznych, w tej części badań starano się odpowiedzieć na kluczowe pytania: czy dostępne materiały dydaktyczne spełniają potrzeby nauczycieli i uczniów, czy mają dostęp do wystarczającego zaplecza sprzętu komputerowego i multimedialnego, aby móc korzystać z nowoczesnych materiałów dydaktycznych oraz jakie metody kształcenia najlepiej wspierają osiąganie celów edukacyjnych w zakresie BIZ. Badania w tym zakresie uzupełnione były także o diagnozę zaangażowania nauczycieli w przygotowanie uczniów do olimpiad i konkursów oraz realizację dodatkowych zajęć edukacyjnych z zakresu BIZ. Przeprowadzona analiza wyników badań w tym zakresie pozwala nie tylko określić aktualny stan wykorzystania środków dydaktycznych i metod kształcenia przez nauczycieli BIZ, ale również sformułować rekomendacje dotyczące ich usprawnienia, co może przyczynić się do podniesienia jakości kształcenia w tym obszarze.

W pierwszej kolejności nauczyciele proszeni byli o ocenę dostępności i przydatności środków dydaktycznych⁶. Dostępność środków dydaktycznych odnosi się do możliwości ich pozyskania przez nauczycieli i uczniów, co

6 Ponieważ nie wszystkie wykorzystywane materiały edukacyjne spełniają rygorystyczne definicje środków dydaktycznych w pytaniach używano sformułowania „środki / materiały dydaktyczne”.

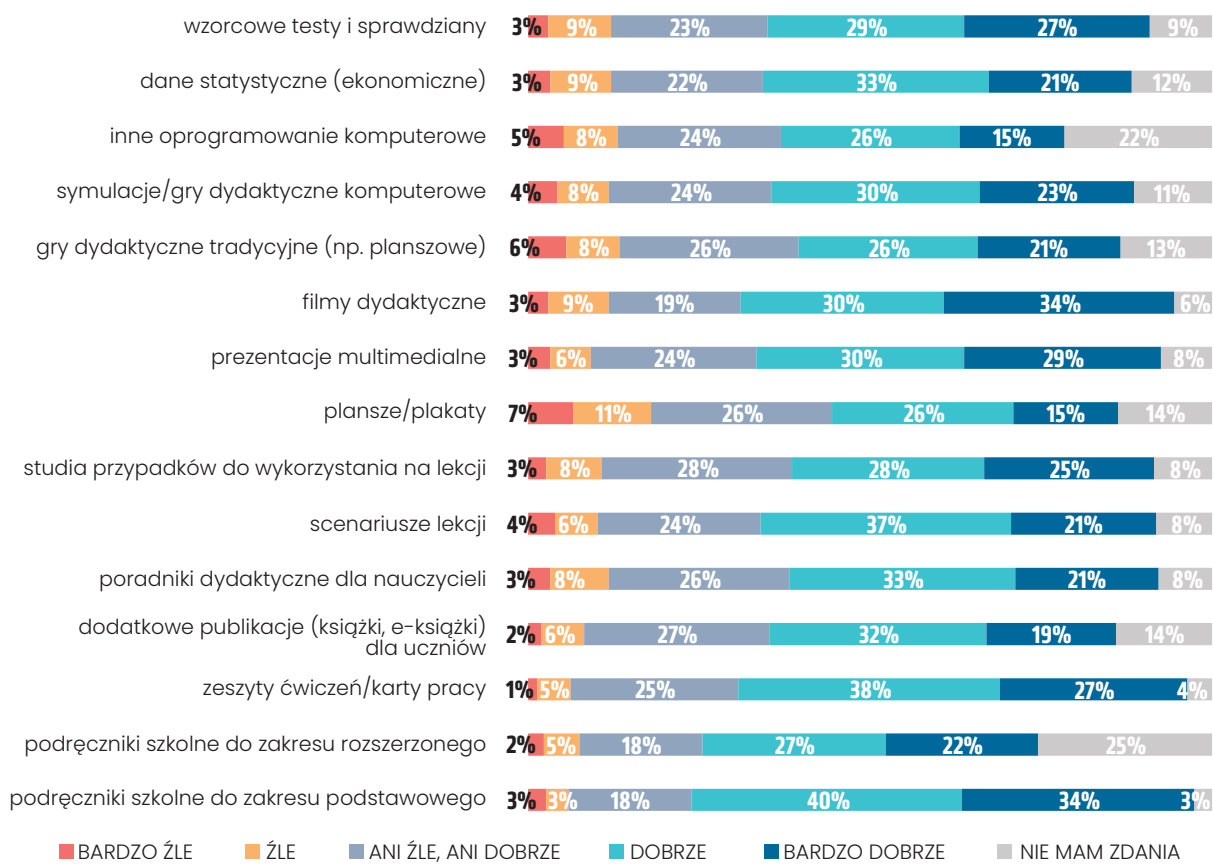
RYSUNEK 17. OCENA DOSTĘPNOŚCI ŚRODKÓW/MATERIAŁÓW DYDAKTYCZNYCH DO NAUCZANIA BIZ

obejmuje nie tylko ich fizyczną dostępność, ale także koszty ich pozyskania (przy trudnościach ze sfinansowaniem zakupu choć dostępne na rynku mogą być w praktyce niedostępne dla szkół) czy dostępności pod względem możliwości technologicznych wykorzystania w szkołach. Z kolei przydatność odnosi się to tego, na ile te środki wspierają realizację celów edukacyjnych, angażują uczniów i ułatwiają zrozumienie treści. W kontekście edukacji ekonomicznej kluczowe jest, aby dostępne środki dydaktyczne były zarówno łatwo osiągalne, jak i praktyczne w użyciu, umożliwiając efektywne kształcenie – zarówno nauczanie, jak i uczenie się w wymiarze teoretycznym (wiedzy ekonomicznej) jak i praktycznym (wykorzystania tej wiedzy w praktyce).

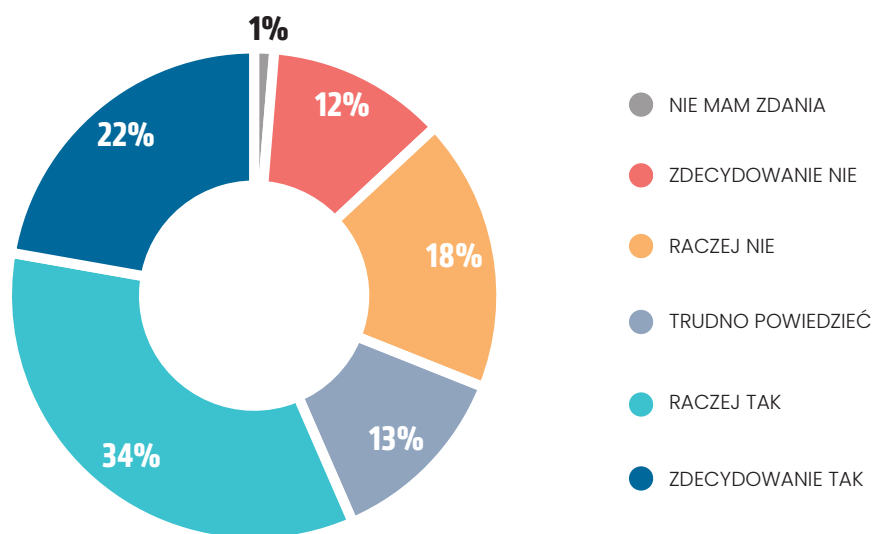
Generalnie ujmując nauczyciele oceniają neutralnie, dobrze lub bardzo dobrze dostępność i przydatność środków/materiałów dydaktycznych do nauczania BIZ. Szczególnie wysokie oceny dotyczą zarówno dostępności (rys. 17) jak i przydatności (rys. 18) podręczników do zakresu podstawowego oraz zeszytów ćwiczeń/kart pracy. Oznacza to, że wbrew formułowanym czasem opiniom o zbędności podręczników w edukacji ekonomicznej, stanowią one podstawowy środek dydaktyczny. Są jednak pewne wyjątki. Część nauczycieli prawdopodobnie nie ma doświadczenia lub nie miało styczności w nauczaniu BIZ na poziomie rozszerzonym, w efekcie prawie 21% z badanych nie miało zdania w zakresie dostępności podręczników do zakresu rozszerzonego, a ponad jedna czwarta nie miała także zdania w zakresie przydatności tych podręczników. Widać tutaj także pewne różnice w zakresie dostępności i przydatności: 81% badanych oceniło dobrze lub bardzo dobrze dostępność podręczników szkolnych do zakresu podstawowego, a ich przydatność dobrze lub bardzo dobrze oceniło 74% respondentów.

Analiza wyników pozwala także stwierdzić pewne deficyty w dostępności. Stosunkowo duża grupa respondentów (ponad 20%, a nawet 30% badanych) ocenia źle lub bardzo źle dostępność dodatkowych materiałów dydaktycznych, które mogłyby wspomóc pracę nauczyciela, na uwagę zasługują tu zwłaszcza plansze/plakaty, gry dydaktyczne tradycyjne (np. planszowe), symulacje/gry dydaktyczne komputerowe oraz inne oprogramowanie komputerowe (rys. 17). Zarazem nauczyciele w dużo większym stopniu uznają przydatność tych środków dydaktycznych (rys. 18). Świadczy to o konieczności podjęcia działań, zarówno przez decydentów oświatowych posiadających odpowiednie środki finansowe na wyposażenie

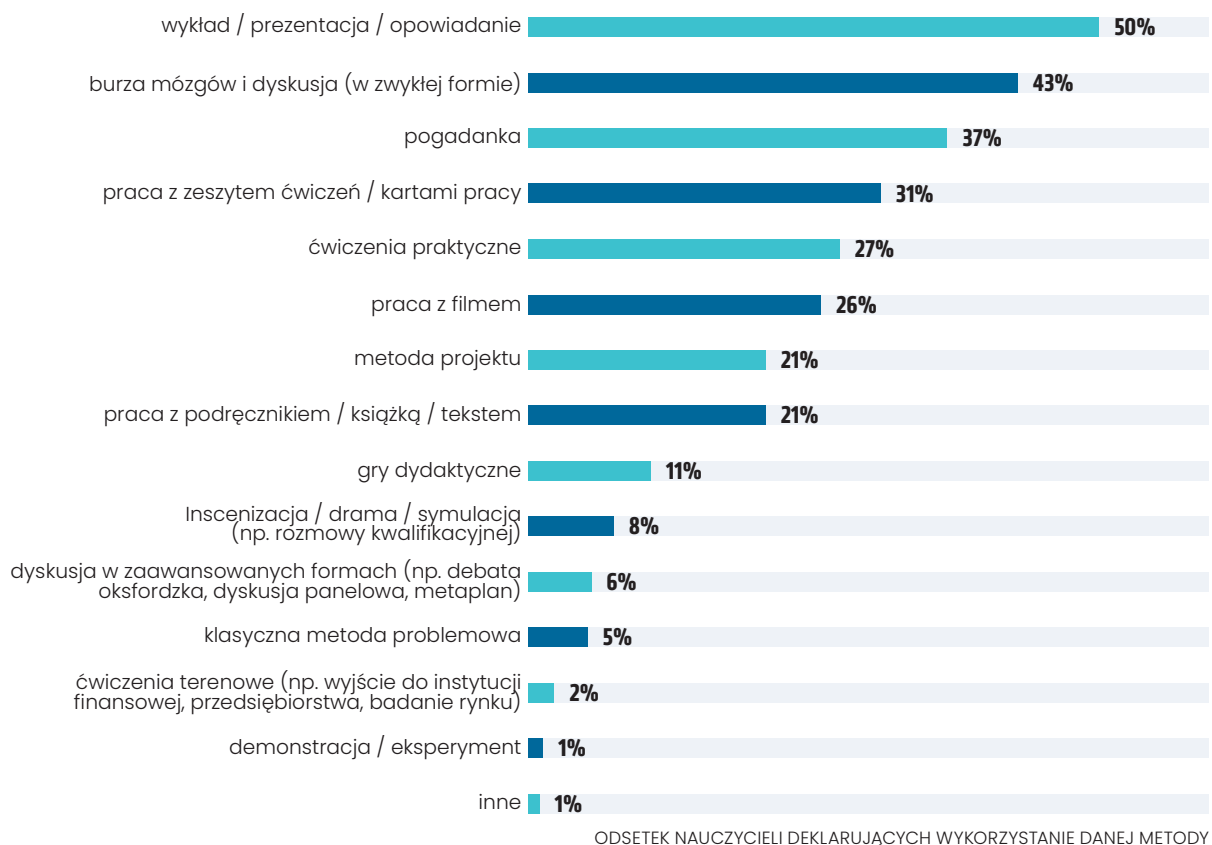
RYSUNEK 18. OCENA PRZYDATNOŚCI ŚRODKÓW/MATERIAŁÓW DYDAKTYCZNYCH DO NAUCZANIA BIZ

RYSUNEK 19. OCENA WYSTARCZALNOŚCI ZAPLECZA KOMPUTEROWEGO I MULTIMEDIALNEGO W SZKOLE DO PROWADZENIA ZAJĘĆ BIZ Z WYKORZYSTANIEM NOWOCZESNYCH MATERIAŁÓW DYDAKTYCZNYCH

szkół, jak i różnego typu organizacje (w tym organizacje pozarządowe, wydawnictwa i inne przedsiębiorstwa działające w sektorze edukacji) na rzecz zwiększenia oferty i dostępności szczególnie tych nowoczesnych środków dydaktycznych. Szczególną rolę odgrywają tu gry edukacyjne, zarówno tradycyjne (planszowe) jak i komputerowe.

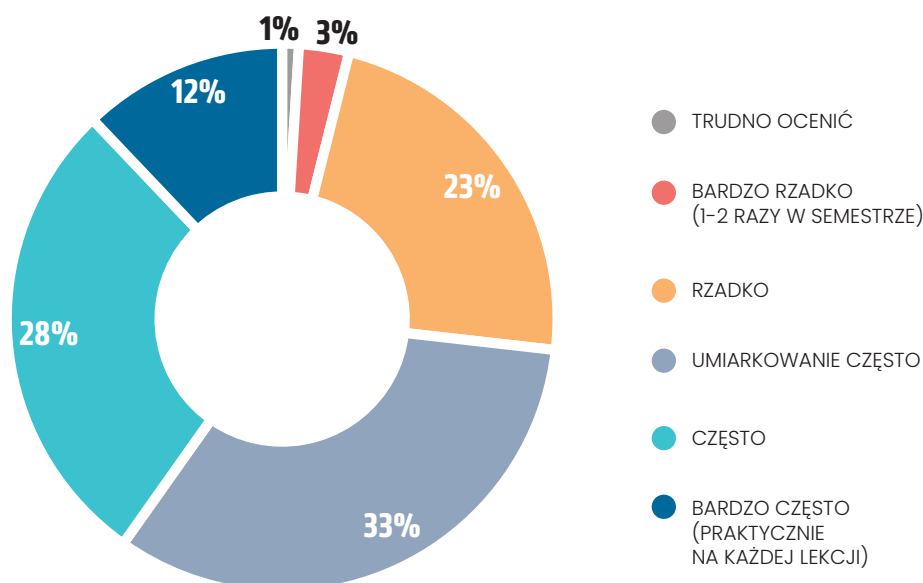
RYSUNEK 20. NAJCZĘŚCIEJ WYKORZYSTYWANE METODY KSZTAŁCENIA NA LEKCJACH BIZ/PP

Przy wykorzystaniu nowoczesnych, szczególnie multimedialnych środków dydaktycznych i technologii informacyjno-komunikacyjnych w nauczaniu istotne znaczenie ma wyposażenie techniczne szkół. Większość nauczycieli (56%) uważa, że ich szkoła dysponuje wystarczającym zapleczem komputerowym i multimedialnym, aby prowadzić zajęcia BIZ z wykorzystaniem nowoczesnych materiałów dydaktycznych (rys. 19). Ciekawe jest, w kontekście wcześniej przedstawionych wyników, że tylko około połowa badanych z tych, którzy ocenili negatywnie dostępność symulacji/gier dydaktycznych komputerowych oraz innego oprogramowania komputerowego, jednocześnie wskazało, że szkoła nie dysponuje wystarczającym zapleczem komputerowym i multimedialnym. W pozostałych przypadkach wskazuje to zapewne na trudności w skorzystaniu z infrastruktury szkoły przez nauczycieli BIZ, co sygnalizowane było przez innych badaczy i nauczycieli w trakcie dyskusji nad kształtem podstawy programowej tego przedmiotu. Ze zwiększoną dostępnością do tych nowoczesnych środków dydaktycznych powinna iść zatem w parze dostępność nauczyciela BIZ do pracowni komputerowej z uczniami (albo możliwość użycia laptopów w „zwykłej” klasie) i dostęp na każdej lekcji do komputera z rzutnikiem jako standard w każdej szkole. Jest to tym bardziej istotne, że ze względu na cyfryzację procesu edukacji i zwiększenie dostępności do różnego typu materiałów dydaktycznych komputerowych liczba lekcji BIZ, na których konieczne jest zapewnienie dostępu do komputerów dla wszystkich uczniów będzie rosła.

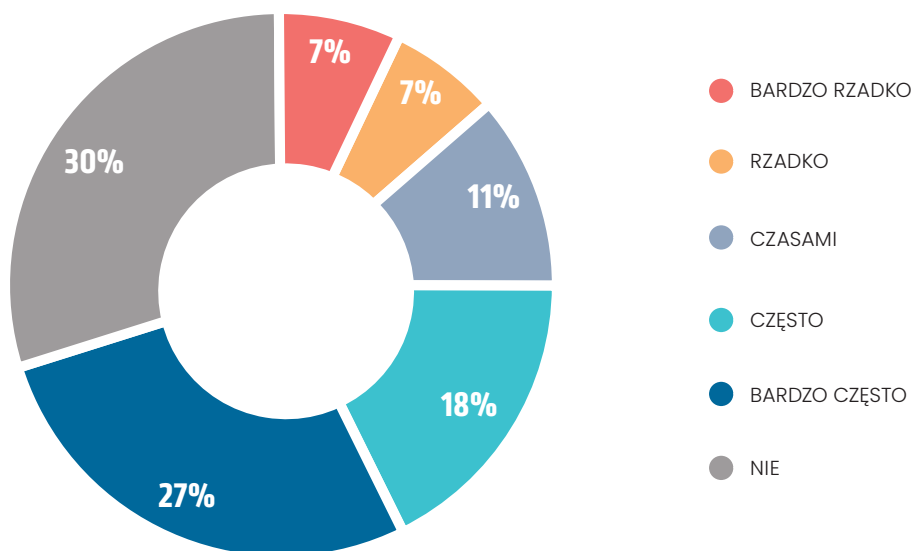
Stosowanie, nowoczesnych i adekwatnych do założonych celów dydaktycznych oraz zakresu treści, metod nauczania w edukacji ekonomicznej odgrywa kluczową rolę w rozwijaniu u uczniów myślenia ekonomicznego, praktycznych umiejętności analitycznych zarówno danych jak i problemów biznesowo-zarządczych oraz kształtowania w nich zdolności adaptacji do dynamicznie zmieniających się realiów gospodarczych. Wyniki badań wskazują jednak na stosunkowo duży udział metod podających – wykładu/prezentacji/opowiadania wśród najczęściej stosowanych metod⁷ (rys. 20). Wykorzystuje je ponad 50% nauczycieli. Często (37% respondentów) wykorzystywana jest także pogadanka, należąca również do grupy metod podających. Za pozytywny należy uznać fakt, że wysoko na liście częstotliwości stosowania są także metody aktywizujące, szczególnie będące na drugim miejscu w rankingu burza mózgow i dyskusje w zwykłej formie (43% nauczy-

7 Respondent mógł podać maksymalnie 3 takie najczęściej stosowane metody.

RYSUNEK 21. WYKORZYSTYWANIE NA LEKCJACH NOWOCZESNYCH, MOCNO AKTYWIZUJĄCYCH UCZNIÓW METOD KSZTAŁCENIA (NP. GRY, SYMULACJE, ROZWIĄZYWANIE STUDIÓW PRZYPADKÓW)

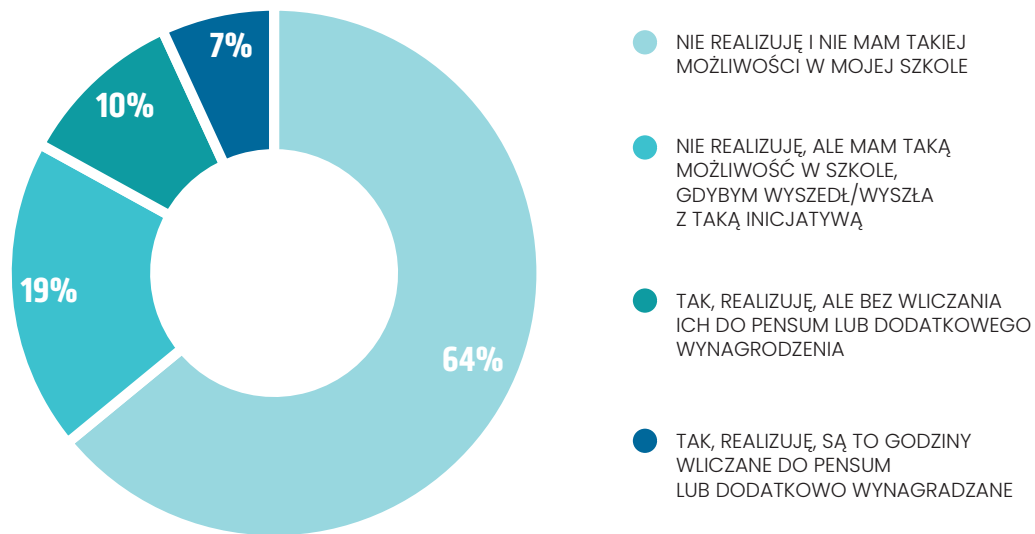

RYSUNEK 22. CZĘSTOTLIWOŚĆ ZACHĘCANIA I PRZYGOTOWYWANIA UCZNIÓW DO UCZESTNICTWA W KONKURSACH I OLIMPIADACH ZWIĄZANYCH Z PROBLEMATYKĄ BIZ PRZEZ NAUCZYCIELI

cieli) oraz praca z filmem, pod warunkiem, że jest to dobrze zaprojektowana lekcja, nie polegająca tylko na „puszczeniu” filmu uczniom (26% respondentów). Cieszy również fakt, że 27% nauczycieli ma świadomość znaczenia ćwiczeń praktycznych. Dość często używane są również: metoda projektu (21%) oraz praca z zeszytem ćwiczeń lub kartami pracami (31%), która może mieć swoje walory, w zależności od jakości zawartych w nich zadań (powinny dominować w nich ćwiczenia aktywizujące, pobudzające do kreatywnego myślenia i poszukiwań innowacyjnych rozwiązań, a nie typowo odtwórcze). Zbyt rzadko są jak się wydaje wykorzystywane gry dydaktyczne, dyskusje w bardziej zaawansowanych formach oraz klasyczna metoda projektowa. Niestety znikoma część nauczycieli wskazuje ćwiczenia terenowe z uczniami jako często wykorzystaną metodę. Wynika to zapewne z różnego typu barier organizacyjnych związanych z wychodzeniem z nimi poza mury szkoły.

RYSUNEK 23. REALIZACJA LUB MOŻLIWOŚĆ REALIZACJI WIĘKSZEJ LICZBY GODZIN PONAD STANDARD WYNIKAJĄCY Z RAMOWYCH PLANÓW NAUCZANIA BIZ LUB PROWADZENIE KÓŁKA ZAINTERESOWAŃ ZWIĄZANEGO Z EDUKACJĄ EKONOMICZNĄ

Przy analizie wykorzystywanych metod kształcenia warto zauważyć, że nauczyciele z wykształceniem wyższym (innymi niż ekonomiczne) i podyplomowym prawie 1,5 krotnie częściej wskazywali na pogadankę jako jedną z najchętniej wykorzystywanych metod kształcenia aniżeli nauczyciele z wykształceniem wyższym ekonomicznym. Z kolei nauczyciele z wykształceniem wyższym ekonomicznym dużo częściej wykorzystują bardziej zaawansowane metody kształcenia: niemal dwukrotnie częściej sięgają po gry dydaktyczne, niemal czterokrotnie częściej wykorzystują inscenizację, dramę lub symulację (np. rozmowy kwalifikacyjnej) aniżeli nauczyciele, którzy po studiach wyższych na kierunkach innych niż ekonomiczne uzyskali uprawnienia do nauczania na podstawie studiów podyplomowych.

Nauczyciele w większości (51%) deklarują, że często lub umiarkowanie często wykorzystują na lekcjach nowoczesne, mocno aktywizujące uczniów metody kształcenia (np. gry, symulacje, rozwiązywanie studiów przypadków) – rys. 21. Około 1/4 badanych stosuje je rzadko lub bardzo rzadko. Z jednej strony, na co wskazują odpowiedzi respondentów na wcześniejsze pytania, z pewnością na ten fakt wpływ ma dostęp do odpowiedniej infrastruktury i zasobów. Z drugiej jednak, nauczyciele często wskazywali także na potrzebę doszkolenia w tym zakresie, konieczność podziału klasy na grupy oraz zwiększenia liczby godzin BIZ w zakresie podstawowym i przeniesienia choć części godzin BIZ do klas starszych. Te czynniki również są istotne z punktu widzenia wykorzystywania przez nauczycieli nowoczesnych, aktywizujących metod nauczania, szczególnie w klasach popularnych szkół ponadpodstawowych w dużych miastach, które często liczą ponad 30 uczniów.

Ponad połowa respondentów (57%) wskazała, iż często/bardzo często zachęca i przygotowuje uczniów do uczestnictwa w konkursach i olimpiadach związanych z problematyką BIZ (rys. 22), co świadczy o dużym zaangażowaniu ankietowanych, gdyż takie działania najczęściej nie są dodatkowo gratyfikowane i nie wiążą się z reguły z nagrodami, a jedynie satysfakcją nauczycieli z sukcesów swoich uczniów. Jednak już tylko niecałe 17% badanych realizuje albo ma możliwość realizacji większej liczby godzin ponad standard wynikający z ramowych planów nauczania BIZ lub prowadzenia kółka zainteresowań związanego z edukacją ekonomiczną (rys. 23). Wpływ na tę sytuację może mieć wiele czynników, ale warto w tym miejscu zwrócić uwagę na niezbyt klarowną sytuację w wielu szkołach odnoszącą się do kwestii wynagradzania nauczycieli (lub wliczania tych godzin zajęć do pensum) za zajęcia pozalekcyjne. Zdecydowana większość nauczycieli (64%) nie realizuje takich zajęć i nie ma takich możliwości w szkole. Wskazuje to na konieczność odpowiednich zmian systemowych, umożliwiających powszechniejszą aktywność nauczycieli w tym zakresie, a także działania na rzecz zwiększania świadomości dyrektorów, że warto zwiększyć liczbę godzin edukacji ekonomicznej (BIZ) z wykorzystaniem godzin z tzw. puli dyrektorskiej.

7

SUGESTIE ZMIAN W PROGRAMIE BIZNESU I ZARZĄDZANIA, DOŚWIADCZENIA I INNE POSTULATY NAUCZYCIELI

W ostatnich pytaniach ankiety nauczyciele proszeni byli o przekazanie swoich propozycji w zakresie zmian w programie BIZ⁸ oraz podzielenie się swoim doświadczeniami i innymi potrzebami. W przypadku trzech ostatnich pytań odnoszących się do tej kwestii, jedynie ok. 1/3 respondentów udzieliła na nie odpowiedzi.

Wśród tych, którzy odpowiedzieli na pytanie dotyczące treści, które powinny się znaleźć w programie BIZ, a których aktualnie brakuje lub są niewystarczająco pogłębione, najczęściej wskazywana była konieczność pogłębienia zagadnień praktycznych oraz rozszerzenia treści i związanych z nimi liczby godzin na przygotowania uczniów do przyszłego funkcjonowania na dynamicznie zmieniającym się rynku, w tym rynku pracy. Najczęściej zgłaszane, choć nieliczne, drobne uwagi dotyczyły treści związanych z prowadzeniem własnego biznesu (np. zauważono brak zagadnień dotyczących dokumentacji firmy), a także podstaw makroekonomii, rynku finansowego, inwestycji i oszczędzania. Szczegółowe, często dosyć rozbieżne, opinie nauczycieli wskazują na potrzebę dalszego pogłębienia badań w tym obszarze. Mogą one stanowić cenną podstawę do dyskusji nad ewentualnymi zmianami w podstawie programowej w przyszłości.

Jedynie ok. 15% respondentów wskazało na treści, które ich zdaniem powinny być usunięte z podstawy programowej. Najczęściej wskazywanymi były te dotyczące teoretycznych aspektów ekonomii i finansów, pojedyncze osoby wskazywały także na zbyt rozbudowane treści dotyczące kompetencji miękkich i zarządzania projektami, co wydawać się może nieco zaskakujące, w obliczu założeń nowego przedmiotu i rosnącej roli tych kompetencji i umiejętności w życiu społeczno-gospodarczym. Osoby te jednak uważają, że w zakresie podstawowym jest za mało czasu na realizację tych treści, szczególnie jeśli mają do dyspozycji tylko jedną godzinę BIZ z klasą w danym dniu⁹.

Wśród dodatkowych sugestii (przedstawionych jedynie przez 10% respondentów), nauczyciele najczęściej wskazywali na (diagnozowane we wcześniejszych pytaniach) problemy związane z adekwatnością nauczanych treści do wieku uczniów, typu szkoły oraz ilości godzin, zbyt małej ilości godzin na realizację bardziej praktycznych aspektów kształcenia z wykorzystaniem metod aktywizujących oraz kwestie związane z brakiem informacji o kształceniu maturalnym z BIZ i uznawalności jej w rekrutacji na uczelnie wyższe. Wskazuje to na potrzebę pilnego opublikowania przez CKE informatora maturalnego z BIZ, zawierającego przykładowe arkusze egzaminacyjne oraz złożenie bardziej jednoznacznych deklaracji uczelni ekonomicznych i innych uczelni kształcących na kierunkach ekonomicznych o planach uwzględniania w kryteriach rekrutacji od 2027 r. wyników matury z BIZ.

8 Należy tu zwrócić uwagę, że pewne drobne zmiany (głównie uzupełnienia) są możliwe do zmiany przez samych nauczycieli w szkolnych programach nauczania, natomiast większe modyfikacje wymagałyby zmiany podstawy programowej, bo programy szkolne muszą obejmować minimalne zapisy z podstawy programowej.

9 Należy zauważyć, że dyrektor szkoły ma możliwość podjęcia decyzji, także w liceum i technikum, aby realizować 2 godziny tygodniowo lekcji BIZ w 1 lub 2 klasie i układać je w planie lekcji po sobie. Niemniej znaczna część nauczycieli uważa, że większą wartością jest rozłożenie pracy z uczniami na 2 lata, po jednej godzinie tygodniowo. Sprawa ta powinna być więc rozstrzygana na poziomie konkretnej szkoły.

8

PODSUMOWANIE – KLUCZOWE WNIOSKI I REKOMENDACJE

Z analizy wyników badań wynika szereg kluczowych wniosków, które przedstawiono w poniższej tabeli wraz z odpowiadającymi im rekomendacjami.

WNIOSKI	REKOMENDACJE
<p>Wprowadzenie przedmiotu BIZ zostało dobrze ocenione przez nauczycieli a proces jego wdrożenia w ich opinii generalnie przebiega dobrze.</p>	<p>Kontynuowanie wdrażania przedmiotu z uwzględnieniem zmian w obszarach mogących ulec poprawie oraz monitorowanie efektów w celu dalszego rozwoju programu BIZ.</p>
<p>Nauczyciele bardzo wysoko ocenili aktualność treści nauczania w programie BIZ oraz adekwatność tych treści, szczególnie w kontekście przygotowania uczniów do życia zawodowego i prywatnego oraz podejmowania decyzji ekonomicznych, ale pojawiły się wątpliwości co do ich adekwatności do wiedzy i umiejętności (wieku) uczniów.</p>	<p>Lepsze dostosowanie szkolnych programów nauczania do wieku i stopnia przygotowania uczniów. Rozważenie możliwości włączenia dodatkowych treści kształcenia na poziomie szkoły podstawowej, które mogłyby dać silniejsze fundamenty pod wiedzę i umiejętności, które uczeń będzie zdobywał w ramach BIZ w szkole ponadpodstawowej. Rozważenie ewentualnych zmian w ramowych planach nauczania pozwalających na większą elastyczność w zakresie umiejscowienia godzin BIZ w szkolnych planach nauczania dyrektorom szkół ponadpodstawowych.</p>

WNIOSKI	REKOMENDACJE
Mimo pozytywnej oceny wprowadzenia BIZ w zakresie rozszerzonym i matury z tego przedmiotu uczniowie wykazują niskie zainteresowanie nim w zakresie rozszerzonym, a wiele szkół nie oferuje profilu klas z rozszerzeniem BIZ.	Intensyfikacja działań promocyjnych na rzecz zakresu rozszerzonego BIZ oraz pokazanie praktycznej wartości edukacji ekonomicznej w życiu codziennym i zawodowym.
Jednym z największym wyzwań w realizacji BIZ jest brak wcześniejszej edukacji ekonomicznej uczniów w szkołach podstawowych.	Wprowadzenie przedmiotu ekonomicznego na poziomie szkoły podstawowej lub większe uwzględnienie tych treści w podstawach programowych istniejących przedmiotów.
Nauczyciele podkreślają potrzebę większej liczby godzin na realizację programu w zakresie podstawowym.	Zwiększenie liczby godzin w tygodniowym rozkładzie lekcji dla uczniów realizujących przedmiot na poziomie podstawowym (zmiany w ramowych planach nauczania).
Badania jednoznacznie wskazują, że wszystkie działy kształcenia BIZ mają istotne znaczenie z punktu widzenia przygotowania uczniów do życia we współczesnym świecie.	Należy utrzymać i rozwijać szeroką formułę przedmiotu, opartą na koncepcji przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej w systemie edukacji.
Nauczyciele bardzo dobrze oceniają swoje przygotowanie merytoryczne i dydaktyczne do prowadzenia przedmiotu. Nieco niższa samoocena dotyczy tylko niektórych umiejętności praktycznych związanych z ekonomią i finansami oraz przygotowania do wykorzystania studiów przypadków w kształceniu.	Należy kontynuować wsparcie szkoleniowe nauczycieli i położyć większy nacisk na kształcenie umiejętności praktycznych związanych z ekonomią i finansami oraz przygotowania do wykorzystania studiów przypadków w kształceniu.
Choć nauczyciele czują się dobrze przygotowani do realizacji wymagań podstawy programowej BIZ, to potrzebują wsparcia w zakresie niektórych spraw związanych z wdrażaniem tego nowego przedmiotu.	Zapewnienie wsparcia nauczycielom w realizacji zajęć z praktykami życia gospodarczego, zapewnienie szkoleń z zakresu stosowania innowacyjnych metod kształcenia i przygotowania uczniów do matury z BIZ.
Treści z zakresu zarządzania projektami są dla wielu nauczycieli nowe i stanowią pewne wyzwanie w realizacji programu.	Organizacja specjalistycznych szkoleń dla nauczycieli z problematyki zarządzania projektami.
Podręcznik stanowi podstawowy środek dydaktyczny na lekcjach BIZ, jednak dostępność podręczników do zakresu rozszerzonego jest w pewnym stopniu ograniczona.	Należy zwiększyć ofertę podręczników BIZ do zakresu rozszerzonego.

WNIOSKI	REKOMENDACJE
<p>Dostępność innych niż podręczniki środków dydaktycznych jest duża, niemniej widoczne są tu pewne braki w zakresie dostępności do plansz/plakatów dydaktycznych, gier dydaktycznych tradycyjnych (np. planszowych), symulacji/gier dydaktycznych komputerowych oraz innego oprogramowania komputerowego.</p>	<p>Należy zwiększyć ofertę niektórych środków dydaktycznych lub zapewnić szkołom środki na zakup istniejących na rynku.</p>
<p>Wyposażenie szkół jest dobre w kontekście nowoczesnych urządzeń, niemniej występują problemy w dostępności do pracowni komputerowych i zaplecza multimedialnego.</p>	<p>Należy systemowo zapewnić dostępność nauczyciela BIZ do pracowni komputerowej z uczniami (albo możliwość użycia laptopów w „zwykłej” klasie) jako standardu w tym zakresie. Zapewnienie szkołom lepszego wyposażenia multimedialnego.</p>
<p>Nauczyciele chętnie wykorzystują nowoczesne metody aktywizujące w nauczaniu BIZ, ale ich stosowanie jest ograniczone przez brak odpowiednich narzędzi i czasu.</p>	<p>Zwiększenie dostępu do narzędzi wspierających metody aktywizujące, organizacja warsztatów dla nauczycieli z tego zakresu. Rozważenie zwiększenia godzin BIZ z zakresu podstawowego (zmiany na poziomie szkolnym w ramach puli godzin dyrektorskich lub w ramowych planach nauczania).</p>
<p>Większość nauczycieli jako najważniejszą metodę kształcenia podaje wykład/prezentację/opowiadanie.</p>	<p>Upowszechnienie wiedzy i zapewnienie szkoleń z zakresu innowacyjnych, bardziej aktywizujących metod kształcenia.</p>
<p>Nauczyciele wskazują na brak informacji oraz praktycznych materiałów wspierających przygotowanie uczniów do matury z BIZ.</p>	<p>Jak najszybsze opublikowanie przez CKE informatora maturalnego. Opracowanie specjalnych materiałów edukacyjnych przygotowujących do matury, takich jak przykładowe arkusze zadań i studia przypadku.</p>
<p>Nauczyciele w umiarkowanym stopniu angażują się w dodatkowe zajęcia z uczniami z zakresu edukacji ekonomicznej, a znaczna część z nich uważa, że nie ma takiej możliwości, aby je poprowadzić w szkole.</p>	<p>Jednoznaczne uregulowanie kwestii gratyfikacji nauczycieli z tytułu dodatkowych zajęć z uczniami (szczególnie pozalekcyjnych, nie wliczanych do pensum), by chętniej angażowali się w tego typu inicjatywy.</p>

9

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Zatrudnienie respondentów wg typu szkoły	11
Rysunek 2. Struktura respondentów wg makroregionów	11
Rysunek 3. Struktura respondentów wg wielkości miejscowości, w której znajduje się ich główne miejsce zatrudnienia	12
Rysunek 4. Stopień awansu zawodowego respondentów	12
Rysunek 5. Doświadczenie zawodowe respondentów w nauczaniu BIZ/PP i/lub innych przedmiotów ekonomicznych	13
Rysunek 6. Wykształcenie (przygotowanie merytoryczne do nauczania BIZ) respondentów	14
Rysunek 7. Przedmioty nauczone przez respondentów (oprócz BIZ/PP)	14
Rysunek 8. Ogólna ocena zmiany przedmiotu PP na BIZ	16
Rysunek 9. Ocena możliwości realizacji przedmiotu BIZ w zakresie rozszerzonym i umożliwienia zdawania go na maturze	16
Rysunek 10. Ocena BIZ wg kryteriów aktualności i adekwatności treści nauczania (wymagań szczegółowych)	17
Rysunek 11. Ocena poszczególnych działów treści nauczania BIZ pod względem ich znaczenia w kształtowaniu umiejętności potrzebnych w życiu uczniów	18
Rysunek 12. Ocena procesu wdrożenia BIZ od września 2023 r. do szkół	21

Rysunek 13. Samoocena przygotowania nauczycieli do prowadzenia BIZ.....	22
Rysunek 14. Samoocena wiedzy merytorycznej i związanych z nią umiejętności nauczycieli wg poszczególnych działów treści kształcenia.....	23
Rysunek 15. Największe wyzwania (problemy) związane z wdrożeniem BIZ.....	24
Rysunek 16. Rekomendacje w zakresie ulepszeń we wdrażaniu BIZ do szkół.....	25
Rysunek 17. Ocena dostępności środków/materiałów dydaktycznych do nauczania BIZ.....	27
Rysunek 18. Ocena przydatności środków/materiałów dydaktycznych do nauczania BIZ.....	28
Rysunek 19. Ocena wystarczalności zaplecza komputerowego i multimedialnego w szkole do prowadzenia zajęć BIZ z wykorzystaniem nowoczesnych materiałów dydaktycznych	28
Rysunek 20. Najczęściej wykorzystywane metody kształcenia na lekcjach BIZ/PP (odsetek nauczycieli deklarujących wykorzystanie danej metody).....	29
Rysunek 21. Wykorzystywanie na lekcjach nowoczesnych, mocno aktywizujących uczniów metod kształcenia (np. gry, symulacje, rozwiązywanie studiów przypadków).....	30
Rysunek 22. Częstotliwość zachęcania i przygotowywania uczniów do uczestnictwa w konkursach i olimpiadach związanych z problematyką BIZ przez nauczycieli.....	30
Rysunek 23. Realizacja lub możliwość realizacji większej liczby godzin ponad standard wynikający z ramowych planów nauczania BIZ lub prowadzenie kółka zainteresowań związanego z edukacją ekonomiczną	31

RAPORT Z BADANIA

**EDUKACJA EKONOMICZNA
W SZKOŁACH PONADPODSTAWOWYCH
Z PERSPEKTYWY NAUCZYCIELI
BIZNESU I ZARZĄDZANIA**

WARSZAWA, 2024 R.